

גורל מכתב הרב וייסמנדל מ- 16 במאי 1944 למען הצלת יהודי הונגריה ד"ר אילה נדיבי

מתפרסם לראשונה באתר דעת * תשע"ג * 2013

המאמר נשלח לפרסום ב"יד ושם – קובץ מחקרים" ונדחה.
ההתכתבות בקשר לדחיית המאמר מצורפת כנספח למאמר.

ידיעות אושוויץ ויהודי הונגריה
מכתבי הרב וייסמנדל
ידיעות נוספות על השמדת יהודי הונגריה
פרסום דוח אושוויץ ודוח שואת יהודי הונגריה
המידע שבידי נבחר הציבור

נספח:

נימוקים לדחיית המאמר על ידי מערכת "יד ושם קובץ מחקרים" ותשובות לנימוקים

הקדמה

מתי ידעו מנהיגי העולם החופשי ומנהיגי העם היהודי והישוב היהודי בארץ ישראל על הגירוש ההמוני של יהודי הונגריה לאושוויץ? זו אחת השאלות המרכזיות העולות בשיח על שואת יהודי הונגריה.

בתהליך הגילוי של אושוויץ והשמדת יהדות הונגריה פעלו מספר אישים ומסמכים בולטים, אותם נתאר ונמקד בזמן.

שואת יהודי הונגריה התרחשה על אדמתה בשנה האחרונה של המלחמה, במשך 10 חודשים, מכיבוש הונגריה ב- 19 במרס 1944 ועד 18 בינואר 1945, עם שחרור פשט בידי הצבא האדום.¹ כחודש לאחר הכיבוש החל ריכוז יהודי ערי השדה בגטאות, וכעבור חודש נוסף החל גירושם להשמדה לאושוויץ-בירקנאו. בתקופה של כשמונה שבועות גורשו כ- 450 אלף יהודים מערי השדה. הגירוש פסק ב- 9 ביולי, והחלה תקופת הפוגה במשך שלושה חודשים. הפוגה הסתיימה בהפיכת תנועת הימין הקיצוני, "פלוגות צלב החץ", ב- 15 באוקטובר 1944 והחלה שואת למעלה מ 200 אלף יהודי בודפשט במשך שלושה חודשים.

¹ בודה שוחררה ב-13 בפברואר 1945, הונגריה כולה שוחררה ב-4 באפריל.

דמות מפתח במדיניות הגרמנית כלפי היהודים בסלובקיה ובהונגריה היה דיטר ויסליצני (Wisliceny, D.), מעוזריו הבכירים של אוברשטורמבנפירר אדולף אייכמן, שעמד בראש-IV B-4, המדור היהודי שטיפל בכל ענייני היהודים במרחב השליטה הנאצית וריכז את ההשמדה ההמונית של יהודי אירופה. הוא היה אחראי לגירוש כ-60 אלף מיהודי סלובקיה במהלך החודשים מרס-אוקטובר 1942.²

הרב מיכאל דב וייסמנדל וגיזי פליישמן, חברי "קבוצת העבודה", יזמו משא ומתן עם ויסליצני שבזכותו נמנע שיגור השליש האחרון של יהדות סלובקיה להשמדה תמורת 40 – 50 אלף דולר. מעודדים מההצלה ביקשו השניים באוקטובר 1942 מויסליצני להרחיב את המסגרת ולהציל את שארית יהודי אירופה תמורת 2-3 מיליון דולר. התכנית נודעה בשם "תוכנית אירופה". המשא ומתן עליה פסק לאחר מגעים ממושכים בסתיו 1943. התוכנית הגיעה לידיעתם של ראשי היהודים בבודפשט, בהם ישראל קסטנר ויואל ברנד, ראשי ועדת ההצלה בבודפשט, כאשר נתבקשו אף הם לסייע במימונה. כיום מקובל להניח ששליש יהודי סלובקיה שלא גורשו, ניצלו באופן זמני בשל נחיצותם הכלכלית למדינה הסלובקית. מכל מקום, בספטמבר 1944 נרצחו רובם בעקבות ההתקוממות האנטי נאצית שפרצה בסלובקיה.³

כאשר גברו השמועות על הכיבוש הצפוי של הונגריה בידי הגרמנים, שבו אל "תוכנית אירופה" במטרה לקדם את הצלת יהודי הונגריה. יואל ברנד, חבר ועדת ההצלה בבודפשט, שמע על הכיבוש הצפוי שבוע או שבועיים לפני מעשה, מפי הבלדרים הגרמנים שעבדו בשירות ועדת ההצלה, ד"ר שמידט ויז' וינינגר. בתגובה פנו הוא וקסטנר אליהם וביקשו מהם ליצור קשר עם ויסליצני, כדי להחיות את "תוכנית אירופה", אך השניים סירבו.⁴

---

² ויסליצני היה אחראי לגירוש 46,061 יהודי סלובקיה לאושוויץ. לאחר כיבוש הונגריה עתיד לעמוד בראש המטה האחראי לגירוש יהודי קרפטורוס וטרנסילבניה ולצעדות המוות של יהודי בודפשט.

³ 'קבוצת העבודה' קמה בסלובקיה במרס 1942, בעת גירוש כ-40 אלף מיהודי סלובקיה. עד סוף השנה גורשו עוד כ-18 אלף יהודים. רבים מן היהודים שנותרו היו עשירים ובעלי השפעה, מומרים ובעלי מסמכים על חיוניותם למשק הסלובקי. על המשא ומתן ראו פטרן, **האם מאבק על הישרדות, הנהגת יהודי סלובקיה בשואה 1938-1944**, מורשת, תל אביב, 1992, עמ' 162-208; רוטקירכן ליוויה, **חורבן יהדות סלובקיה – תיאור היסטורי בתעודות**, יד ושם, ירושלים, תשכ"א, עמ' 24-26, ופרק 3. אהרונסון שלמה, **היטלר, בעלות הברית והיהודים**, הקיבוץ המאוחד ומכון בן גוריון, תל אביב, 2008, עמ' 271-276; פוקס אברהם, **קראתי ואין עונה, זעקתו של רחמ"ד וייסמנדל בתקופת השואה**, ירושלים, 1983.

⁴ לאנשי שרות המודיעין החשאי הבריטי בקהיר- SIME, אמר ברנד שדבר הגירוש נודע לו ב-5 במרס, מפי שמידט וויניגר. חקירת ברנד בידי SIME נערכה בקהיר ב-16 – 30 ביוני 1944. בתוך: **National Archive** KEW, FO 371/42811/48/3/1944, pp.13-15 (להלן: חקירת ברנד-SIME); למשה שרת אמר ברנד ב 11 ביוני בחאלב שהדבר נודע לו כשבוע לפני הפלישה, ומיד התחילו לחפש קשר, באמצעות ד"ר

ואילו קסטנר כתב לאחר המלחמה, שהוא וברנד יצרו קשר עם הנאצים **לאחר** כיבוש הונגריה וקבלת מכתב ההמלצה של הרב וייסמנדל לפתוח במשא ומתן על הצלה עם ויסליצני, על בסיס "תוכנית אירופה".⁵

ב- 24 במרס בערב שבת, ימים אחדים לאחר הכיבוש הגרמני, ערך דיטר ויסליצני ביקור חטוף בברטיסלאבה בדרכו לברלין. הוא ביקש מחבר "קבוצת העבודה", המהנדס אנדרי שטיינר, שהרב וייסמנדל יכתוב מכתב אל איש שימצא לנכון בבדפשט שאתו ייכנס בדברים "איך לבטל את הגזרה העומדת להיגזר", וש"הגיע הזמן לאכילת פירות מן המלאכה הקדומה", היינו, איך לקדם את פני המדיניות הגרמנית הידועה באמצעות "תוכנית אירופה" שיזמו וייסמנדל וג'יזי פליישמן במהלך שנת 1943, ועתה נגעה ליהודי הונגריה. את המכתב ביקש ויסליצני לקבל לידיו בשובו מברלין ביום ב'. וייסמנדל הוזעק מעירו נייטרה, ובמהלך השבת כתבו נציגי שלושת הזרמים בסלובקיה אל נציגיהם בהונגריה מכתבי המלצה לשוב ל"תוכנית אירופה": לראש הקהילה האורתודוקסית וחבר המועצה היהודית, פנחס פרוידיגר, לנציגת הניאולוגים, אדית וייס מבית משפחת מנפרד-וייס, ולנציג הציונים, ד"ר ניסן כהן. עוד הוסיפו כי ויסליצני הוא אדם מהימן ואפשר לבטוח בו. מכתבו של וייסמנדל הופנה לפרוידיגר והיה כתוב עברית ב-12 שורות כמו בכתיבת גט "כדי שיבין מקבלו".

עוד לפני מסירת מכתבי ההמלצה לידי ויסליצני, הקדים וייסמנדל ושלח מכתב חשאי לפרוידיגר בדואר דיפלומטי שהודיע על המכתבים שכתבו ועתידיהם להימסר בידי ויסליצני, "ומה שכתוב שם הוא הנגלה שאינו העיקר". עוד הסביר כי אם יוקם גטו, משמעותו היחידה הינה תחילת הרצח: "אם יש כאן משא ומתן אין כאן געטא, ואם יהיה כאן געטא – ממילא איגלאי מילתא למפרע שאין כאן משא ומתן, כי תחילת הרצח הוא הכניסה לגטו". הוא הציע לקיים ועד פעולה משותף לכל הזרמים, "מן הצורך שיהי' אחדות גמורה בין המפלגות, ולהראות פנים מאמינים לגרמני, ולחשדו בלב על כל ערמה וקנוניא". על היהודים להימלט מן הגטאות, כי גם אם יהרגו מחצית האנשים, עדיין יש תקווה שהמחצית השנייה תינצל, כתב.

שמידט, עם קבוצת o.s. בראשות ויסליצני, מפני שדחה את גרוש שארית יהודי סלובקיה תמורת סכומים גדולים. 11 ביוני 1944, מדברי יואל, חאלב, ארכיון ציוני מרכזי (להלן: אצ"מ) S26\1581-2; לחברי הנהלת הסוכנות דיווח שרת ב-14 ביוני, כי לא ברור האם היוזמה לחזור ל"תוכנית אירופה" היתה מצד קסטנר וברנד או מצד הגרמנים, כחוליה בשרשרת המגעים אתם לקראת הכיבוש. פרוטוקול ישיבות הנהלת הסוכנות לפי שנים אצ"מ; ברהם רנדולף, קצבורג נתנאל, **תולדות השואה: הונגריה**, יד ושם, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 220.

⁵ עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר עמ' 44. קסטנר ישראל, **דו"ח של ועדת הצלה היהודית בבדפשט 1942 - 1945**, תרגום לעברית בנימין גת רימון. בהוצאת האגודה להנצחת זכרו של ד"ר ישראל קסטנר, (ללא ציון שנה), עמ' 74-75. (להלן: דו"ח קסטנר)

בשובו מברלין לברטיסלאבה נטל ויסליצני את מכתבי ההמלצה ונסע עמם לבודפשט.⁶ כוונת ויסליצני, עוזרו של אייכמן, היתה להגביר את אמון חברי המועצה היהודית בבודפשט בו ובחידוש 'תוכנית אירופה'. כיום אנו יודעים שדבר לא נעלם מעיני ויסליצני. הוא היה מודע היטב למעמדו של הרב כבר סמכא בעיני מנהיגי יהדות הונגריה.

כתיבת מכתבי ההמלצה למנהיגי יהדות הונגריה לשוב ל"תוכנית אירופה" נכפתה אפוא על ידי נציגו של אייכמן בשם הרשויות הגרמניות הגבוהות ביותר לקראת תחילת גירוש יהודי הונגריה. אף על פי שנכפתה, תמך הרב וייסמנדל בחידוש המשא ומתן עם הגרמנים על התוכנית מתוך זהירות יתרה.

בשובו לבודפשט ב-27 או ב-28 במרס מסר ויסליצני לפרוידגר את מכתבו של הרב וייסמנדל. פרוידגר העביר את תוכן מכתב ההמלצה לכ-30 ממנהיגי הקהילה בבודפשט, בהם קסטנר. אך למרות המלצתו של וייסמנדל שפרוידגר יישא וייתן על הצלת יהודי הונגריה, נטל קסטנר את המשא ומתן לידי בנימוק שהגרמנים הזמינו אותו ואת ברנד להמשך המשא ומתן.⁷

קסטנר וברנד נכנסו למשא ומתן על "תוכנית אירופה" להצלת יהודי הונגריה. הם נפגשו עם ויסליצני ב-5 באפריל,⁸ והוא נענה לבקשתם: להבטיח את קיום החיים היהודיים בהונגריה, למנוע את ריכוז היהודים בגטאות וגירושם, ולהתיר עלית 600 בעלי סרטיפיקטים לארץ ישראל, ואף ביקש שיכינו תוכנית להגירת 100 אלף יהודים לפחות. ויסליצני לא שלל אפשרות שיהודים מעטים יפגעו, לכל היותר יאבדו 15-20 אלף יהודים, אמר.⁹

---

⁶ וייסמנדל מיכאל דב, **מן המצר: זיכרונות משנת תש"ב – תש"ה**, אמונה, ניו יורק תש"כ, עמ' קי"ב-קט"ז.
⁷ עדות וחקירת פרוידגר, משפט קסטנר, 13 במאי, 12 בספטמבר 1954, גנזך המדינה, עמ' כ"ג - 7-1, כ"ד-12-11, (להלן: ג"מ); **דו"ח קסטנר** עמ' 75. לפי קסטנר, ויסליצני נסע לברטיסלאבה בלבד במטרה ללמוד את החקיקה האנטי יהודית וחזר לבודפשט; עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר עמ' 44; גילה פטרן, **האם מאבק על הישרדות**, עמ' 193.

⁸ **דוח קסטנר**, עמ' 75; לפי ברנד הפגישה התקיימה ב-29 במרס, דוח חקירת ברנד - Sime עמ' 16. יש לקבל כאן את גרסת קסטנר שכתב על קיום הפגישה ב-5 באפריל במכתבו לסאלי מאיר ב-14 במאי, אוסף פוזנר P12/52, ארכיון יד ושם (להלן: איו"ש), מוצג 26 במשפט קסטנר.
⁹ חקירת ברנד - SIME עמ' 16-17; **דוח קסטנר**, עמ' 74 – 77; עדות פרוידגר, משפט קסטנר, 12 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' כ"ג - 1 – 50 במיוחד עמודים 43, 23; חקירת פרוידגר בידי תמיר, משפט קסטנר, 13 במאי 1954, ג"מ, עמ' כ"ד - 11-12, 23 – 27, 38; באואר יהודה, **השוואה – היבטים היסטוריים**, מורשת, המכון ליהדות זמננו, ספרית הפועלים, הקיבוץ הארצי, 1987, עמ' 155 – 157.

כעבור כשלושה שבועות, ב 25 באפריל או בסמוך אליו, בשיא הגטואיזציה והפרת ההבטחה של ויסליצני למנוע ריכוז היהודים בגטאות, הזמין אייכמן את ברנד והציע לו עסקה להצלת מיליון יהודים תמורת עשרת אלפים משאיות עמוסות סחורה חיונית לגרמנים. העסקה ידועה כתוכנית "משאיות תמורת דם", שהיתה ואריאציה ל"תוכנית אירופה".¹⁰

באותו יום, 25 באפריל, נודע ל'קבוצת העבודה' בסלובקיה בפירוט רב מהי אושוויץ מפי שני יהודים סלובקים שנמלטו משם, ודבריהם נרשמו בדוח ידוע.¹¹

הדוח נשלח לגורמי הצלה במערב. בין השולחים היה הרב וייסמנדל ששלח אותו מספר פעמים, אך הדוח לא הגיע ליעדו. הוא התגלה לציבור במערב [אך לא בארץ ישראל] רק בסוף חודש יוני 1944, לאחר שכ- 400 אלף יהודי ערי השדה גורשו לאושוויץ.

המאמר יתמקד במכתבו של הרב וייסמנדל שנשלח לשווייץ ב- 16 במאי 1944, יום אחד לאחר תחילת הגירוש ההמוני של יהודי הונגריה לאושוויץ, ויבחן מה עלה בגורלו.

אבקש לטעון כי תוכנו של המכתב נודע לנציגי הישוב הארצישראליים בג'נבה ובאיסטנבול ימים אחדים לאחר שנשלח, וממילא למנהיגות הקובעת בארץ ישראל, ובחלקו לנציגי העולם החופשי, אך הם שמרו את תוכנו בסוד גמור עד שנחשף באיחור.

ידיעות אושוויץ ויהודי הונגריה

¹⁰ חקירת ברנד - SIME עמ' 18-19. לפי ברנד בחקירתו בקהיר הפגישה הראשונה עם אייכמן על עסקת "סחורה תמורת דם" התקיימה ב 16 באפריל, ואילו בספרו המשותף עם אשתו, הנזי ברנד כתב שהמפגש הראשון התקיים ב 25 באפריל ונמשך שבועיים. גפנר ב. (ליקט וערך), יואל והנזי ברנד, **השטן והנפש**, לדורי 1960, עמ' 41.

קסטנר כתב לאחר המלחמה שהפגישה הראשונה בענין השליחות התקיימה ב 8 במאי, אחרי ביקורו בקלוד' ב- 3 במאי, **דוח קסטנר**, עמ' 82. תאריך זה אינו נכון. ב-2 במאי הבריכו חברי ועדת ההצלה, כולל קסטנר, לאיסטנבול בקשה להשיג לברנד ולבלדר הגרמני אשרת כניסה לאיסטנבול: "מבקשים דחוף אשרה טורקית ליואל [ברנד] ויוז'י [ויניגר] תשיגו טלגרפית או תבריקו אם אשרה מוכנה עם בואם למקום", מבודפשט לאיסטנבול, קומוי, קסטנר ברנד, צבי, 2 במאי 1944, ארכיון ההגנה, א. ריבלין, 80/187/32; אף פרץ רבס הביע תקווה באותו יום ש"אולי נוכל לעשות משהו עכשיו במסגרת גדולה יותר בעזרת יואל", פרץ אל שוואלב, 2 במאי 1944, ארכיון העבודה, מכון לבון, אוסף שוואלב, א' 37 III / תיק ג' 136. שני המכתבים האחרונים מאשרים שכבר בסוף אפריל נידונה העסקה בין אייכמן וברנד.

¹¹ רודולף ורבה, **ברחתי מאושוויץ**, אוניברסיטת חיפה, 1998, עמ' 185-186, פרק 16.

מסוף שנת 1943 וראשית 1944 היה קיים מידע רב על הרצח השיטתי של העם היהודי ודרכי ההטעיה של הגרמנים אצל ארגוני הצלה, מוסדות בינלאומיים וממשלות במערב. לכך יש להוסיף שהמידע מהונגריה התקבל במרכזי ההצלה של הישוב ושל ארגונים יהודים שישבו בג'נבה ובאיסטנבול, כמעט בזמן אמת, בזכות קשר זמין שהתקיים באמצעות סוכנים גרמנים והונגרים, ודיפלומטים של מדינות וארגונים בינלאומיים, שנכנסו ויצאו מהונגריה.¹²

כחודש וחצי לפני תחילת גירוש יהודי הונגריה לאושוויץ, ב-4 באפריל 1944 שיגרו גרהרד ריגנר (Riegner), נציג הקונגרס היהודי העולמי בז'נבה, וריכרד ליכטהיים (Lichtheim), ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בז'נבה, שעמד בראש המשרד לשעת חרום, שנועד לאיסוף מידע וקיום קשר עם היהדות והתנועה הציונית בשטחי הכיבוש, מברק לקונגרס היהודי העולמי בניו יורק (וסביר להניח שאף לסוכנות היהודית בירושלים), ובו סיפרו על מערכת אדמיניסטרציה מיוחדת שהקימו הגרמנים בבודפשט להשמדת 800 אלף יהודי הונגריה בתוך ששה חודשים.¹³

כעבור שלושה ימים, ב-7 באפריל, החלו בבריחתם שני יהודים סלובקים, רודולף ורבה, (Vrba R, או בשמו האמיתי ולטר רוזנברג), ואלפרד וצלר (Wetzler A, הוא יוזף לאניק) ממחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו. תפקידם ועמדתם במחנה הריכוז מאז שנת 1942 אפשרו להם לנוע בחופשיות יחסית ולהשיג נתונים מדויקים למדי על המשלוחים המגיעים, על הסלקציה ועל חיסול הקורבנות. לאחר בריחה נועזת הגיעו לעיר ז'ילינה (Zilina) בגבול סלובקיה, וב-25 באפריל ספרו את קורותיהם לאוסקר נוימן, אוסקר קרסניאנסקי וארווין שטיינר חברי "קבוצת העבודה". הם ראינו את ורבה ווצלר בקפדנות, ובתום חקירות ממושכות הכין קרסניאנסקי דין וחשבון הידוע כ"דוח ורבה-וצלר", "הפרוטוקולים של אושוויץ", או "דוח אושוויץ". ב-26 עמודיו הכתובים גרמנית מתואר פרטי פרטים מחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו, על מבנהו, דרכי פעולתו ונתונים על המושמדים בו על פי ארצות מוצאם

¹² על תכיפות הקשר וטיבו ניתן ללמוד מהתכתבות ענפה המצויה בארכיון בית לוחמי הגטאות, לשכת הקשר בקושטא –תיקי הונגריה 1942 – 1944; ארכיון מורשת, גבעת חביבה, לשכת הקשר בקושטא – D.1; ארכיון העבודה, מכון לבון, תיקי נתן שוואלב – הונגריה, א' 37 III; ארכיון תולדות "ההגנה" תל אביב, חטיבה 14 – אוסף גרשון ריבלין, ועוד. המכתבים הועברו עם בלדרים בשרות הגרמנים וההונגרים שקיבלו תמורה נאה עבור פעולתם, ופקידים דיפלומטים שבאו ויצאו. לדברי וניה הדרי, ראש ועדת ההצלה באיסטנבול, אף לא מכתב אחד הלך לאיבוד בקשר בין ועדות ההצלה באיסטנבול ובבודפשט. ראיון של נעימה ברזל עם וניה הדרי, 31 בדצמבר 1979, ארכיון 'המרכז לתיעוד היסטורי'- אוניברסיטת חיפה. (להלן: 'מרכז') H3C34.

¹³ W.J.C Rescue Department . Report on Rescue Problems and Activities from July 22 to September 1, 1944/ Part 1 Areas תודתי לאליהו מץ ששלח לי את דוח הקונגרס; א"ל קובובי, "בשולי שתיקתו של פיוס ה-12 וראשיתו של 'המסמך היהודי', יד ושם- קובץ מחקרים ו', תשכ"ז, עמ' 12.

משנת 1942. בדוח נכללו גם שרטוטי המבנים שהכין אדריכל מקצועי. קרסניאנסקי צירף לדוח נספח, שבו הפציר בבעלות הברית להרוס את המשרפות ואת מסילות הברזל המובילות מהונגריה לאושוויץ.¹⁴

חברי "קבוצת העבודה" בסלובקיה ראו בדוח אושוויץ "פנייה בהולה ביותר למין האנושי כולו לשים קץ לתעשיית הטבח," ודאגו לשלוח אותו לכל הגורמים המשפיעים, ככל שיכלו במסגרת אילוצי הצנזורה והחשאיות שבהם היו נתונים. עותק אחד של הדוח נשלח לוועדת ההצלה הארץ-ישראלית באיסטנבול, ואולם הבלדר של הוועדה מסר אותו לגסטפו בבודפשט. עותק שני נמסר לרב וייסמנדל, והוא שלח אותו בידיש לפעילי ההצלה בקהילה האורתודוקסית בשווייץ, כדי שיפיצו אותו במערב. ואולם עד 15 במאי לא התקבלה כל תגובה מהמערב. העותק השלישי נמסר לג'וזפה בורציו (Burzio), נציג האפיפיור בברטיסלבה, וזה העבירו לוותיקן ב-22 במאי. אולם משום מה המכתב הגיע לרומא רק כעבור חמישה חודשים (!).

באותם ימים של ריכוז היהודים בגטאות בערי השדה ושמועות על גירושם לאושוויץ, המשימה הדחופה ביותר היתה להעביר את הדוח להונגריה כדי להזהיר את היהודים שם מפני הצפוי להם. אוסקר קרסניאנסקי התכוון למוסרו לידי קסטנר בביקורו הצפוי בברטיסלבה לפני סוף אפריל. ואולם ב-25 באפריל, היום שבו חקר קרסניאנסקי את ורבה ווצלר, הציע אדולף איימן ליואל ברנד, חבר ועדת ההצלה בבודפשט, את ההצעה לשאת ולתת על העסקה הידועה כ"סחורה תמורת דם". כך יצא, שבאותו יום, 25 באפריל, התרחשו שני אירועים חשובים: האמת על אושוויץ נודעה, ועלתה עסקת "יהודים תמורת סחורות".

¹⁴ ורבה טען שפתח וסיים את דבריו ש"מיליון יהודים הונגרים עומדים למות" אבל אם יגלו להם, הם יתקוממו, והחברים שכתבו את הדוח הרגיעוהו שהמידע יועבר, כי יש להם קשר יומיומי עם הונגריה. אבל המידע הזה לא מופיע בדוח. חסרונו נבע כנראה בשל אופי הדוח, כפי שיוצרו כתבו בהקדמה, שמכיל "רק מה שכל אחד מהם לחוד, או שניהם יחד, עברו, שמעו או חזו מבשרם ממש. לא נכללו התרשמויות אישיות, אמירות שיפוטיות או דברים שהגיעו אליהם מפי אחרים". אין בכך כדי לסתור את העובדה שהמידע על כך נמסר לקסטנר בעל פה, כפי שאישר בעצמו לאחר המלחמה, **דוח קסטנר**, עמ' 79; עדות קסטנר, 15 בפברואר 1954 – משרד עו"ד שמואל תמיר, עמ' 9.

ורבה רודולף, **ברחתי מאושוויץ**, אוניברסיטת חיפה, זמורה ביתן, 1998, עמ' 185-186, פרקים 15, 16 ועוד. הדוח נמצא בנספח מס' 3, עמ' 291 – 321; וייסמנדל, **מן המצר**, עמ' ר"ל-רנ"ב (הדו"ח); ברהאם-קצבורג, **הונגריה**, עמ' 218, הערה מס' 25. דוד קרנצלר בדק את דוח אושוויץ המקורי וגרסאותיו ולא מצא בהם את הקריאה להפציץ את אושוויץ והמסילות המובילות אליה. לאור זאת קבע שאת הקריאה הזאת השמיע הרב וייסמנדל. קרנצלר לא התייחס לדברי קרסניאנסקי שהקריאה להפצצה צורפה בנספח לדוח אושוויץ. Kranzler David, **The Man Who Stopped The Trains to Auschwitz – George Mantello, El Salvador and Switzerland's Fines Hours**, Syracuse University Press, New York 2000, p. 279, note 41

ב-28 באפריל בא קסטנר לברטיסלבה וקיבל עותק של דוח אושוויץ. אלא שבאותה עת כבר בשלה בליבו ובלב חבריו ההחלטה לשאת ולתת עם אייכמן, לכן, לדברי ההיסטוריון מרטין גילברט, הם נמנעו מלפרסם את המידע על אושוויץ שהיה בידם, אלא הסתפקו בהעברת הדוח לחברי וועדת ההצלה בבודפשט. במקום לצאת בקריאת אזעקה לבני עמם להתנגד לגירוש, העדיפו לתלות את יהבם במשא ומתן חשאי עם הס"ס.¹⁵

ההיסטוריון יהודה באואר טוען כי לא הוכח שקסטנר ביקר ב-28 באפריל בברטיסלבה, אבל אין ספק שהוא קיבל את המידע העיקרי מן הפרוטוקול של ורבה ווצלר בסוף אפריל או ראשית מאי, עוד קודם שקיבל אותו לידיו בערך ב-10 ביוני.¹⁶

דוח ורבה-וצלר לא היה העדות הראשונה שהגיעה למנהיגים יהודים בהונגריה על אושוויץ. כאשר הדוח עצמו הונח על שולחנו של פנחס פרוידיגר, בשבוע השני של חודש יוני, הוא הצטרף למידע על הסכם שנחתם בין הנהלות הרכבות של הונגריה וסלובקיה על הקצאת 180 רכבות לגירוש יהודי הונגריה לאושוויץ, ששלח אליו הרב וייסמנדל בסוף אפריל ראשית מאי.¹⁷

פרוידיגר הראה את דוח אושוויץ לכמה מחברי המועצה, בהם היושב ראש, שמואל-שמו שטרן, והפיץ באופן סודי למספר מדינאים ואישים בחברה ההונגרית.¹⁸

לימים העיד קסטנר כי ידע על הגירוש הצפוי לאושוויץ לפחות שבועיים לפני תחילתו. "לקראת סוף אפריל 1944 הודיעו לי הסוכנים הגרמנים כי הוחלט סוף סוף על גירוש כללי של יהודי הונגריה". הוא גם אישר כי ידע על ההסכם שהושג בין הונגריה לסלובקיה בעניין מעבר רכבות הגירוש מהונגריה לאושוויץ, וכן, "עד כמה שאני זוכר הייתה גם ידיעה מאושוויץ גופא ששם 'מתכוננים' לקבלת יהודים מהונגריה".¹⁹

¹⁵ מרטין גילברט, **אשוויץ ובעלות הברית**, עם עובד, תל אביב, 1981, עמ' 186 – 188, 198. ורבה טען שב-26 באפריל הבטיחו לו קרסניאנסקי ונוימן שהדוח כבר נשלח להונגריה. בזיכרונותיו טען קרסניאנסקי שקסטנר ביקר בברטיסלבה באותו זמן, קרא את הנוסח המקורי הגרמני של הפרוטוקולים במקום וביקש ממנו לתרגם גם להונגרית. הוא זוכר שהתרגום ההונגרי נשלח לבודפשט תוך שבועיים. נוימן לא ציין תאריכים ברורים, אמר שהדוח נשלח "זמן קצר" לאחר שנדפס במכונת כתיבה. ברהאם קצבורג, **הונגריה**, עמ' 219.

¹⁶ באואר, **הרהורים**, יד ושם, ירושלים, עמ' 232 – 233.

¹⁷ וייסמנדל, **מן המצר**, עמ' קי"ז.

¹⁸ זיכרונות פרוידיגר, עמ' 27; עדות פרוידיגר, משפט קסטנר, 12 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' כ"ג 14-15; **דו"ח**

קסטנר, עמ' 79; Braham Randolph L., **The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary**, New York, Columbia University Press, 1981, p. 1115, and note 177

¹⁹ עדות קסטנר, 15 בפברואר 1954 – משרד עו"ד תמיר, עמ' 9; ברהאם-קצבורג, **הונגריה**, עמ' 221.

בדוח שכתב לאחר המלחמה ציין בנוסח מעורפל: "ההודעות מברטיסלבה אישרו חששות אלה. הוועדה שלהם העבירה אלינו את הדוחות של שירות הידיעות שלה. בהתאם להן התכוון הס"ס לתקן ולשפץ את תאי הגזים ואת הקרמטוריום באושוויץ, שלא היו בשימוש מסתיו 1943".²⁰

המידע על הגירוש להשמדה היה ברור להנהגת היהודים, לחברי היודנראט ולחברי ועדת ההצלה בבודפשט שבועיים לפני תחילתו, אך הם לא העבירו אותו מטעמים ומתוקף סמכותם למנהיגות בערי השדה כדי שתטמיע את המידע הקשה בקרב הציבור היהודי. ועדת ההצלה לא שלחה הוראות והצעות אופרטיביות לפעולות הכנה או התנגדות כלשהן, גם לא שלחה את הכסף שהתקבל מטעם ועדת ההצלה באיסטנבול לפני הכיבוש הגרמני לשם כך.²¹

ב-12 במאי 1944 החל גירוש ראשוני היהודים מהונגריה לאושוויץ, ותוך שלושה ימים הגיע לגירוש המוני. המידע על כך התקבל בשווייץ ובאיסטנבול. ז'אן דה באווייה, שסיים את תפקידו כנציג הצלב האדום הבינלאומי בבודפשט ושב לז'נבה, דיווח ב-14 במאי לארגון כי יום קודם לכן נודע לו מהקהילה היהודית בבודפשט על ישיבה שזומנה בהנהלת הרכבת לדון בהעברתם של 300,000 יהודים לקושיצה ואולי לפולין. "יעדיהן של הרכבות בפולין הם מתקנים משוכללים להמתת בני אדם בגז", נמסר. באותה הזדמנות העביר באווייה כנראה מכתב זהה בתוכנו ממשה קראוס אל חיים ברלס, מנהל לשכת ההצלה באיסטנבול.²²

---

²⁰ דוח קסטנר, עמ' 79.

²¹ ועדת ההצלה באיסטנבול הורתה לוועדת ההצלה בבודפשט להקים "ועדת הגנה" שתעריך להתנגדות מזוינת. במכתבים מ-25 בספטמבר ומ-23 באוקטובר 1943, הורה מנחם בדר להימנע משיתוף פעולה עם הגרמנים, אפילו באורח סביל. כך, למשל, הזהיר שפעולות כמו עריכת מפקד אוכלוסין, הסכמה לריכוז בגטאות ונשיאת מגן דוד צהוב כמוהן כ"הכנות להשמדה". עופר דליה, "פעולות המשלחת הארצישראלית באיסטנבול". 1943. בתוך: גוטמן ישראל (עורך), "ניסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה", יד ושם, ירושלים, תשל"ו, עמ' 365; ב-8 בפברואר 1944 שלחה ועדת ההצלה באיסטנבול 15 אלף דולר והודגש כי הכסף מיועד רק למטרה של ארגון יחידות הגנה. ללא נמען וחתימה, 8 בפברואר 1944, אצ"מ, S26/1440; ב-7 וב-8 במרס נפל, כנראה לידי ההונגרים, סכום כסף של 22,100 דולרים שנשלחו לוועדה בבודפשט. דו"ח של המטכ"ל ההונגרי, 14 באוקטובר 1944, נשלח על ידי קסטנר להנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, 22 בנובמבר 1945, ארכיון ההגנה, א. ריבלין; קסטנר בז'נבה לשרתוק גרינבאום שינד עבור בן גוריון, גינסבורג, 21 באוקטובר 1945, א. ההגנה, אוסף ריבלין, 80/1872/32.

²² בן טוב אריה, הצלב האדום איחר להגיע, הוצאת שוקן ירושלים תל אביב, 1994, עמ' 86 - 122. קראוס העיד ששלח מכתב אל ברלס להודיעו על תחילת הגירוש. סביר להניח ששלח עם באווייה, כמי שסייע לו בענייני הצלה. ראה אילה נדיבי, "המשרד הארצישראלי בבודפשט: פעולותיו בתחום ההצלה בשנים 1943 - 1945

גם קסטנר וברנד כתבו על כך ב-14 במאי לנציג הג'וינט בז'נבה, סאלי מאיר שמשלוחי הגירוש הראשונים עזבו את גבולות הארץ, "ולפי הידיעות האחרונות שלנו מכינים כנראה משלוחי גירוש נוספים בהיקף גדול מאד. כפי שנודע לנו הוכנו כבר קטרים וקרונות במידה מספיקה, ואפילו המוני היהודים כבר מצפים במתיחות ובבהלה את התפתחות הדברים."²³

ב-19 במאי, ארבעה ימים לאחר תחילת הגירוש המסיבי לאושוויץ, הגיעו יואל ברנד ובאנדי גרוס לאיסטנבול בשליחות מטעם הגרמנים: הצלת מיליון יהודים תמורת עשרת אלפים משאיות עמוסות סחורה, ואולי גם לפתיחת משא ומתן לשלום נפרד עם המערב.²⁴

ברנד דיווח לחברי ועדת ההצלה בעיר על התחלת הגירוש מהונגריה בקצב של 12 אלף ליום כפי שמסר לו אייכמן. לדברי גזבר ועד ההצלה באיסטנבול, מנחם בדר, ברנד סיפר שהמשרפות באושוויץ אינן מספיקות לשרוף את כל הגוויות ולכן הקימו "ביער בבירקנאו על יד אושוויץ מוקדים, והאנשים המומתים כבר לא על ידי גז אלא על ידי מכונות ירייה, מועלים לשריפה על המוקדים האלה".²⁵ בערך באותם ימים הגיע לז'נבה ואיסטנבול גם מכתבו של הרב וייסמנדל.

מכתבי הרב וייסמנדל

ב-16 במאי, יום לאחר תחילת הגירוש ההמוניים, ויום לפני יציאתו של יואל ברנד לאיסטנבול, שלח הרב מיכאל וייסמנדל, חבר "קבוצת העבודה" בברטיסלאבה מכתב לז'נבה

ואופן עיצוב הקולקטיבי", חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה, ינואר 2009, עמ' 132 – 133. (להלן: נדיבי, דוקטורט)

²³ קסטנר וברנד אל נשיא נכבד (סאלי מאיר), 14 במאי 1944, איו"ש, אוסף פוזנר, P12/52, מוצג 26 במשפט קסטנר.

²⁴ מטרת שליחות באנדי גרוס בלתי ברורה. ברנד אמר לשרת שייטכן שהוטלה על גרוס שליחות של קשר בין מוסדות אנגלים ואמריקאים לבין מוסדות גרמניים מסוימים בעניני תנאי שלום. 11.6.44, מדברי יואל, אצ"מ, S26/1581-7 עמ' 6. החוקרים מטעם המודיעין הבריטי והאמריקאי שחקרו את ברנד וגרוס הטילו בכך ספק. למשל: גורם במודיעין הבריטי טען שתפקידו של גרוס היה להיות נוכח בכל שיחותיו של ברנד בטורקיה למען האינטרסים של הגסטפו. 7 ביולי 1944, Mr. Loxely to Mr. Randall, National Archive, Kew Fo, 371/42807/48/3; את מטרת שליחותו של גרוס סיכם הקונסול האמריקאי ברטון ברי כניסיון ליצור קרע בין בעלות הברית במערב לברית המועצות. דוח ברי-13 ביוני, עמ' 4-5, שם, ועוד.

²⁵ עדות מנחם בדר, משפט קסטנר, 24 במרס 1954, ג"מ, עמ' 127.

ליצחק שטרנבוך, שעמד בראש ארגון הצלה חרדי בשווייץ, והנציג בשווייץ של ועד ההצלה של הרבנים מניו יורק, כדי שזה יעבירו לארצות הברית.

המכתב כלל מידע מדו"ח אושוויץ ומידע חדש על תחילת הגירוש מהונגריה, לצד הצעות אופרטיביות כיצד לעצור את מכונת המוות הזאת. בין השאר הפציר בבעלות הברית להרוס את מחנה ההשמדה אושוויץ ואת מסילות הברזל המובילות יהודים מצפון-מזרח הונגריה לאושוויץ, ולפרסם את המידע בעולם החופשי.²⁶ משלא קיבל כל תגובה למכתבו, שלח מכתב נוסף, ב-23 במאי. לפיו כבר ידע על יציאתו של ברנד לשליחות והגעתו לאיסטנבול. גם במכתב זה קרא לבריטים ולאמריקנים להפציץ את מסילות הברזל. "מאחר שאין מפציצים מקומות אלה שורר מצב נורא ונואש", כתב וחתם בדרישה: "אין לדחות אפילו ביום אחד, עזרו סוף סוף". שטרנבוך העביר את שני המכתבים לנשיא הארגון העולמי של "אגודת ישראל" בניו יורק, וזה שלח אותם ל"וועד לפליטי מלחמה" בווישינגטון.²⁷ לדברי גילברט המכתבים התקבלו אצל הוועד בווישינגטון ב-18 ביוני,²⁸ כלומר למעלה מחודש ימים לאחר שיגור המכתב הראשון ותחילת הגירוש לאושוויץ.

באותה תקופה התקיימה זרימת מידע בין בודפשט, ברטיסלאבה והמערב, "באותם ימים כבר סדרנו את השליחות לבודפשט באופן שכמעט בכל יום היה מצוי שליח", כתב וייסמנדל, וכן: "כמעט בכל שבוע היו כאן שלוחים מוכנים לקבל מכתבים ולהביאם חזרה מפרעשבורג או בודאפעסט, לארצות החרות",²⁹ לכן תהה מדוע מכתביו אינם נענים.

ב-31 במאי 1944 הוסיף הרב וייסמנדל וכתב מכתב שלישי לחבריו האורתודוקסים במערב. "אם כי כתבנו לפני שבועות מספר לא קיבלנו עד כה כל אות שהמכתב התקבל", התלונן. לווייסמנדל נודע שהמגורשים מהונגריה לאושוויץ נצטוו לשלוח גלויות דואר אל קרוביהם בנוסח אחיד, כי "טוב להם" במקום יישובם החדש, בוואלדזה. הוא ציין שהגלויות נושאות

---

²⁶ פרוידגר העיד שכתב מכתב לרב וייסמנדל וביקש שיכתוב לארץ ישראל או לאיסטנבול שיפציצו את קווי מסילות הברזל המוליכות מהונגריה לאושוויץ. הוא לא ציין מתי כתב. קלרמן, נציג הרביזיוניסטים באיסטנבול סיפר לפרוידגר שקיבל את מכתב וייסמנדל באיסטנבול. משפט קסטנר, 13 באוגוסט 1954, ג"מ, עמ' כ"ד-15.

²⁷ "וועד לפליטי מלחמה" הוקם ב-22 בינואר 1944 בידי הנשיא רוזוולט, וחבריו היו שרי החוץ, האוצר והמלחמה, כדי ליזום צעדים יעילים להצלתם ולרווחתם של קורבנות הדיכוי הנאצי. סמכותיו היו רחבות ביותר ופעולותיו היו אמורות להיות מנהלות ישירות מול הנשיא. למעשה נוהל בידי מנהלו בפועל, ג'ו פהלה (Pehle) ממשרד האוצר.

²⁸ גילברט, אושוויץ, עמ' 192.

²⁹ וייסמנדל, שם, עמ' ק"ב, ק"ז.

תאריכים מאוחרים יותר ממועד כתיבתן, כדי להסוות את העובדה שכותביהן הושמדו מיד עם הגיעם לאושוויץ.

אך למרות קצב הגירושים המהיר של יהודי טרנסילבניה וקרפטו-רוס קרא וייסמנדל להמשיך לבחון את תוכנית ההצלה הגרמנית כדי להציל את הנותרים. הוא פירט את הצעותיו של איימן וקבע כי "אם אין היהודים רוצים לקבל עליהם תנאים אלה או למלא אחריהם, אזי יגורשו כולם". אם, לעומת זאת, יתקבלו התנאים, הם יאפשרו הגירה מהונגריה "אל הים הניטרלי דרך גרמניה, צרפת וספרד". הגרמנים אמנם טוענים שהמגורשים חיים בגרמניה כבני ערובה, "עד שהיהודים יעמדו בתנאים שלהם", אבל זהו "שקר גמור" קבע וייסמנדל. המגורשים נשלחו לאושוויץ-בירקנאו ושם "ממיתים את כולם בגז ושורפים אותם במשרפות, חוץ ממתי מספר". אם בכל זאת יש ממש בהצעת הגרמנים, יש לסיימו "ללא דיחוי או רשלנות", והיהודים "חייבים לתת לו ביטוי [...] במונחים של ממש – אולי יותר כסף ופחות אספקה". אולם אם כל העניין אינו אלא "קשר, תמרון, פעולת הסחה", כי אז יש צורך לתבוע "בצורה התקיפה ביותר שתופץ מסילת ברזל מהונגריה לפולין". גם מכתב זה הגיע אל המערב לדברי גילברט בראשית יולי לכל המוקדם.³⁰

כך גם הסיקו חוקרים מובילים בחקר הנושא, כי לא ידוע מה עלה בגורל מכתביו של וייסמנדל, וכי דבר הגירוש להשמדה של יהודי הונגריה נודע לעולם החופשי בשלב מאוחר מדי, שעה שלא ניתן עוד לעשות דבר של ממש להצלתם.³¹

³⁰ גילברט, אושוויץ, עמ' 198.

³¹ גילברט, אושוויץ, עמ' 192, 195, 198; קרני כתב כי "העותק הראשון שנשלח לשווייץ אבד בלא להותיר עקבות" [כוונתו למכתב וייסמנדל מ-16 במאי], מירוסלב קרני, "דוח ורבה – וצלר", ישראל גוטמן, מיכאל ברנבאום (עורכים), אושוויץ-אנטומיה של מחנה מות, יד ושם, ירושלים, תשס"ג, עמ' 593; פורת כתבה שהשליח שהעביר את דוח אושוויץ מ'קבוצת העבודה' לאיסטנבול לא הצליח לבצע את המשימה. על מכתב וייסמנדל מ-16 במאי שנשלח לשווייץ כתבה ש"גורלו של מכתב זה היה במידה רבה כגורל ניסיון השיגור הראשון לאיסטנבול [הכוונה לדוח אושוויץ-א.נ.]: הוא הלך לאיבוד ועקבותיו לא נודעו", פורת, "משולש בזמן", עמ' 115. למעשה הבלדר של ועדת ההצלה באיסטנבול מסר את דוח אושוויץ לגסטפו בבודפשט; באואר כתב שהמכתב של הרב מ-16 במאי "הגיע לשווייץ וכן גם לשלטונות הבריטים והאמריקניים. שוב אין אנו יודעים מתי בדיוק וכיצד הגיע המכתב לשווייץ", בהמשך כתב שאנו יודעים כי תוכניהם הכלליים של הפרוטוקולים "הועברו אל אנשי מפתח במאי, ולשווייץ-בעקיפין במכתבו של וייסמנדל". באואר, הרהורים, עמ' 235, 239; באואר, "הפרוטוקולים", עמ' 165. במחקרים אחרים כתב כי מכתבו של וייסמנדל הגיע לאיסטנבול עוד לפני צאתו של יואל ברנד מאיסטנבול לחלב שבסוריה, היינו, לפני 5 ביוני 1944, באואר, "שליחותו של יואל ברנד", ילקוט מורשת כ"ו, (נובמבר 1978) עמ' 39, 47; באואר, היבטים היסטוריים, עמ' 164, 176. במקום אחר כתב שמכתב וייסמנדל הגיע למערב באמצעות שוואל ב 18 במאי, באואר, יהודים למכירה, עמ' 235, ללא הבאת סימוכין; לדברי פרילינג, המידע על דוח אושוויץ ומכתב וייסמנדל עמד לפני נשיאות ועד ההצלה ב 18 ביוני, כפי שעולה מפרוטוקול ישיבת נשיאות ועד ההצלה, פרילינג, טוביה, חץ בערפל – בן גוריון, הנהגת

האומנם כך? ננסה להעמיד דברים על דיוקם.

מכתבו של הרב וייסמנדל מ-16 במאי³² מוזכר לעיתים קרובות במחקרים, אך רק מעטים מכירים את נוסחו המלא, מה שגרם ללא מעט טעויות של חוקרים. בין מקבלי המכתב שנשלח לשוויץ בידי שליח מיוחד של המחתרת הצ'כית, היה גם נתן שוואלב, ראש תנועת "החלוץ" בז'נבה. זאת ועוד, במכתבים מ-16 במאי ו-23 בו מוזכר השם המפורש "אשוויץ", ולא רק "פולין", כפי שטענו חוקרים אחדים. אשוויץ היא לב-ליבו של המכתב, בתוספת התרשים של המחנה מתוך דוח אשוויץ. גם הידיעות על קצב ההשמדה של 12 אלף איש ביום ועל המסילה החדשה שהותקנה במקום המגיעה עד לפתח תאי הגזים והמשרפות, המיוחסות בטעות לדו"ח מאוחר יותר³³ – כל אלה מופיעים במכתבו של הרב וייסמנדל מ-16 במאי.

ב"ה [ברוך השם] ל"ט [לעומר] למב"י [למניין בני ישראל] תש"ד [1944] לפ"ק [לפרט קטן][כ"ג אייר, 16 במאי] במערה סמוכה ללבוב [לצורך הסוואה מטעמי ביטחון]

שלום וברכה,

הננו שולחים שליחות מיוחדת זו להודיע לכם:

כי ביום אתמול התחילו לגרש מהונגריה היהודים אשר במזרח נהר טייטס [טיסה], דהיינו מדינת זיעבעריגען [טרנסילבניה-], קארפאטערסלאנד [קרפטורוס] ומחוז קאשוי [קושיצה],

א./- זהו חלק ראשון של גירוש כל יהודי הונגריא- וחלק ראשון זה מגיע לש"כ [420] אלף נפש הי"ו [ה' ישמור וינצור].

היישוב וניסיונות הצלה בשואה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 1998, עמ' 765. ואולם דוח אשוויץ ומכתב וייסמנדל לא הוזכרו באותו פרוטוקול.

³² הרב מיכאל דב בר וייסמנדל וגיזי פלשימן אל מרכז החלוץ בז'נבה, ארכיון קושטא, Z1063/HIV279, מס' 279, בחתימת כתב יד של מ.ד. [מיכאל דב] וג. פל. [גיזי פלשימן]; אצ"מ S25\22393-82; וייסמנדל, **מן המצר**, עמ' ק"ג-ק"א. גיזי פלשימן חתומה על המכתב אך נוסחו שייך לוייסמנדל.

³³ הכוונה לדוח של שני הבורחים מאשוויץ, רוזין וצ'סלב מורדוביץ שברחו מאשוויץ ב 27 במאי והגיעו לסלובקיה ב 6 ביוני. גילברט טען זאת לראשונה ובעקבותיו באו חוקרים נוספים; דינה פורת, "משולש בזמן מלחמה ושואה", **ילקוט מורשת** 87 (תש"ע דצמבר 2009), עמ' 114.

ב./ בכל יום הולכים למסע גירוש זה י"ב אלף נפש, בכל מרכבה [קרון רכבת] ס"ה עד ע' [65-70] נפש בעמידה, בלי לחם ומים, בלי שום יכולת לניקיון, סגור ומסוגר, וגם החלונות אטומים.

ג./ וד' מסעות של מ"ה מרכבות [ארבע רכבות של 45 קרונות כל אחת] כאלו הולכים בכל יום, באופן שבמשך כ"ה או כ"ו יום יהי[ה] כל החלק הזה מגורש.

ד./ אלו המסעות הולכים כעת מן טשאף [צ'וף] (אשר אצל אונגוואר) דרך קאשוי [קושיצה] – פרעשאו [פרשוב]– ארלאוו [אגר] – מוסינא – לאושוויטץ (אשוויטצין) [אשוויץ]

ה./ לאושוויטץ הם מגיעים- אחר מסע של ב' או ג' ימים, בלי אוויר אכילה ושתי' וניקיון, גוף אל גוף נדחקים בעמידה, באופן שמספר רב כבר מת בדרך.

על המידע העדכני הזה הוסיף ויסמנדל מידע שכבר שלח בעבר, "הלא שלחנו לכם הסיפורים האלה"; "כבר שלחנו ספור של עד ראי' [ה] כמו לפני שנה למדינת שוויטץ [שווייץ]", "גם מבעלזעטץ כבר שלחנו גבית עדות של עד מפי עד וכן מאושוויטץ כמה פעמים, וגם הלום [עכשיו]". מתוך דוח אושוויץ נטל וייסמנדל את תיאור ההשמדה לפני הפעלת בירקנאו ולאחר הפעלתו, וכן את תרשים המחנה:

הנשאים מהם חיים נפשטים ערומים, והם נדחקים להיכלות ואולמים גדולים [חדרי הגז], בערמה וקנוניה שהם נכנסים שם לתכלית רחיצה ושם הם נחנקים ע"י עד [אד] ציען [ציאניד]. ב' אלפים נפש בכל היכל והיכל כל יום ויום.

ו./ לפי הידיעה הברורה ע"י כמה עדים, היו שם בסוף פעברואר ד' היכלות כאלו- ולפי הנשמע עוד נוספו עליהם שם היכלות.

ז./ הגויות נשרפים בתנורי שריפה מיוחדים לכך, כל תנור שורף י"ב גויות בשעה אחת בקירוב, בסוף חדש פעברואר היו שם ל"ו תנורים כאלו בבירור ולפי הנשמע נתוספו עליהם.

ח./ לפנים חנקו ושרפו ביער ברעזינקי (בירקענוואלד) הסמוך לאושוויטץ, ועתה חונקים ושורפים בהיכלי החניקה ושריפה אשר בבירקענווי- כמו שמסומן למעלה בציר.

ט. / אינם משאירים רק [אלא] אנשים ונשים בעלי כוח מתי מספר, לתכלית העבודה, של סידור בגדים וחפצים של הנהרגים, ושל חיפוש הבגדים והחפצים אחרי מטמוניות ולמען בנין בתי הריגה ולמען שריפת הגוויות, ולמען שאר עבודות מסוכנות לצרכי המלחמה אשר עושים שם.

י. / אלו הנשארים הם מסומנים ע"י מספר השרוף להם על הזרוע יחד עם מגן דוד שרוף על החזה – והם מתים ונהרגים רובי דרובם אחר שבועות או חדשים, ואחרים חדשים באים תחתיהם, אמנם אלו אשר הולכים לחניקה תיכף מן המרכבה לתוך היכל חניקה, אינם מסומנים ואין מהם שום עוידענץ [הוכחה/ ראייה] והם כמו צ"ה [95] אחוזים של כל מסע ומסע.

יא. / כבר בחודשי דעצמבער וינואר בנו מסילה מיוחדת אל היכלי חניקה ושריפה למען העבודה החדשה של הריגת יהודי הונגריא. - (כך ספרו אנשי סמך שם בתוך הגיהנם)

[...] זהו סדר של אוישויטץ אשר נוסעים לשם עתה מן יום אתמול והלאה י"ב אלף נפש יהודים אנשים ונשים טף וזקנים, חולים ובריאים בכל יום ויום ליחנק ולהשרף ולזבל את השדות.

וייסמנדל הוסיף עדויות של עדי ראייה שנמלטו ממחנות השמדה שחוסלו בינתיים, טרבלינקה ובלז'ץ, והזהיר מפני חיסול דומה של אושוויץ ככל שהצבא האדום יתקרב אל האזור. הוא ציין שאת העדויות הללו שלח כבר פעמים אחדות למערב:

לפני איזה חדשים היו עוד ב' בתי כיליון כמו באושוויטץ בפולין, האחת במאלקיני-טרעבלינקי אשר אצל ביעלסטאק [ביאליסטוק] ואחת בבעלזעטץ [בלז'ץ] סמוך לנהר הבוג. – בעלזעטץ בבירור וכפי הנשמע גם מאלקיני כבר החריבו האשכנזים עד היסוד בלי להשאיר אפילו רושם של רשימה. – ע"י פצצות גדולות של ה [ח?] ימים כשקרב לשם מערכת המלחמה ובוד[א] יעשו כן גם באושוויטץ כשתגיע השעה – במאלקיני נהרגו בבירור כ"ה עד ל" אלפים בכל יום. – בבעלזעטץ לא ידענו בבירור. – מן מאלקיני כבר שלחנו ספור של עד ראי[ה] כמו לפני שנה למדינת שווייץ [שווייץ], וגבית עדותו, נעשה בכל אופני חקירה ודרישה בב"ד [בבית דין] של שלשה, והיו כאן שלשה עדים ב' יהודים ו' א' אינו יהודי שראו את מסעו למאלקיני. - גם מבעלזעטץ כבר שלחנו גבית עדות של עד מפי עד וכן מאושוויטץ כמה פעמים, וגם הלום [עכשין]. אנו שולחים אלו ב' העדויות הא' הוא מן אינו יהודי פיצר [קצין?] [?] פולני שהי' שם כמו י"ח חדשים והב' / הוא ב' [שני] יהודים שנמלטו משם.

הרב וייסמנדל השמיע קול זעקה ותחנונים לחדול מן האדישות והשתיקה ולעשות מעשה:

ואתם אחינו בני"י [בני ישראל] בכל מדינות החופש ואתם שרי מלוכה בכל מדינה איכה אתם מחשים לרצח הזה, אשר בו נרצחות עד עתה כמו ו' פעמים אלף אלפים] [6,000,000 יהודים, ואשר בו נרצחים גם עתה עשרות אלפים בכל יום – בשממת לבם צועקים אליכם ועליכם יהודים הנהרגים, אכזרים אתם רוצחים אתם, למען השתיקה האכזרית אשר אתם שותקים למען חיבוק ידיים אשר אתם מחבקים, הלא יש ספוק בידכם למאן - ולעכב – בעת ועונה זו. ועל כן בדם של אלפי אלפים, ובדמעות של אלף אלפים אנחנו מבקשים ומתחנונים ותובעים ודורשים לעשות מעשים תיכף ומיד.

וכדי שלא יישארו הדברים בלשון של הצהרות בלבד, הציע וייסמנדל גם שורה של מעשים שיש לעשות מיד, בשלושה מסלולים עיקריים:

1. פרסום זוועות הגרמנים בעולם באמצעי התקשורת ההמוניים, יחד עם תעמולה ופעילות מדינית בינלאומית חזקה אצל ראשי מדינה והצלב האדום הבינלאומי:

א./ שרי המלוכה של כל המדינות בין לוחמים ובין אינם לוחמים יזהירו באופן צועק ומצלצל כל העולם **תכף ומיד את כל העם האשכנזי** [גרמני] ועתה גם של הונגריא אזהרה חמורה מאד מן הרצח הזה- ויאמרו **בפרסום גדול** שהם יודעים מן כל הנעשה, בעבר ו[...]. בהווה.

ב./ והאפפיור בייחוד יזהיר באופן מאים ומחריד את שרי ועם הונגריא על זה.

ג./ שיעשו פרסום גדול ימים ושבועות על כל גלי ראדיא [רדיו], ובכל העתונות, ... כמו שעשו האשכנזים על **השקר של קאטין**,³⁴ מן מעשי בעלזעטץ, מאלקיני ואוישוויטץ, [...] ולעשות פראפאגאנדע [תעמולה] זו בכח גדול ועצום.

---

³⁴ רצח אלפי קצינים, חיילים ואזרחים פולנים ביער קאטין במחוז סמולנסק בברית המועצות בפקודת סטלין. הטבח התגלה על ידי הגרמנים בשנת 1943 והיו הרקע למתקפת תעמולה של שר התעמולה יוזף גבלס על מעשיה של ברית המועצות. הגילוי הביא לניתוק היחסים הדיפלומטיים של הממשלה הפולנית הגולה בלונדון עם ממשלת סטלין. ברית המועצות התכחשה עשרות שנים לחלקה בטבח, אך לאחר התפרקותה הודתה רוסיה כי הקג"ב הוא שחיסל את החיילים והקצינים בקאטין.

ד. / לפעול אצל שתי וערב האדום [הצלב האדום הבינלאומי] שיזהירו תיכף ומיד שאם לא יניחו במשך של ח' ימים קאנטראללע של הראש קרייץ הבין לאומי תמידית [יציבו משלחת קבועה מטעם הצלב האדום הבינלאומי] במחנה [...] אוישויטץ ובירקענוי למען יהודי הונגריא [...] אז ידחו לחוץ [יסלקו] את אשכנז [גרמניה] מן הראש קרייץ ארגאניזאסיאן [הצלב האדום] (אולי זה יפעול, שהאשכנזים כדרכם יחריבו את היכלי החניקה ושריפה, ויעשו מעשה פאטעמקין³⁵ שם במשך איזה ימים, וזה טוב מאד, הלז[א]י' שיעשו כן)

עוד ביקש לפנות אל חברו לספסל הלימודים בישיבת ניטרה שבסלובקיה, שלמה שינפלד, שהיה לחתנו של הרב הרץ, רבה הראשי של לונדון ומי שעמד בראש ועדת חרום להצלת יהודי אירופה, שילך אל "לאמבעט פאלאס", מקום מושבו של הארכיבישוף מקנטרברי, "ויאמר להם ויראה להם כל מה שמגיע לאזני אינם יהודים ויגיד להם, כי זה צעקת אותו האיש שהי[ה] אצלם בשנות תרצ"ח ותרצ"ט [1938-1939]- שידוע בכל מה שנעשה כאן". הרב וייסמנדל פנה בעבר לפחות פעמיים אל הארכיבישוף, לאחר גירוש יהודי הבורגנלנד וסיפוח דרום סלובקיה להונגריה, שיסייע ונענה.³⁶

2. על הקריאה להפציץ את מחנה ההשמדה אושוויץ-בירקנאו, שהופיע בנספח לדוח אושוויץ הוסיף וייסמנדל את הקריאה להפציץ את מסילות הברזל הראשיות והמשניות, מנהרות וגשרים המוליכים מצפון מזרח הונגריה לשם, כדי לפחות להאט את קצב ההשמדה:

ה. / **לנפץ מן האויר, את בתי הכליון באוישוויטץ, הם ניכרים טוב מאד, כמו שמסומן** בציור הרצוף- זה עכוב גדול להרשעים כי הם נצרכים להרוג רק באופן זה של חשאי.

ו. / **ועוד יותר נחוץ לנפץ [...] כל הדרכים המוליכים בפרט מן מזרח הונגריה לפולין ובכלל הדרכים המובילים מן הונגריה לאשכנז, וביחוד [...] את הדרך המוביל מן טשאף דרך קאששו- פרעשאו- ודרך מעדזילאבארצע.**

---

³⁵ כנראה הכוונה למרד פוטיומקין במהלך מהפכת 1905, שעה שמלחי אונית המלחמה מרדו בקציניהם ובצאר הרוסי. המרידה נתפסה כשלב הראשון לקראת מהפכת 1917.

³⁶ לאחר סיפוח אוסטריה גירשו הגרמנים כ-60 רבנים מבורגנלנד. כתוצאה מהשתדלות וייסמנדל אצל הארכיבישוף מקנטרברי ומיניסטרוני החוץ קיבלו הרבנים רישיון כניסה לאנגליה. לאחר סיפוח סלובקיה להונגריה פנה שוב אל הארכיבישוף, שיעזור ליהודים מחוסרי אזרחות שגורשו על ידי ההונגרים. פוקס, **קראתי ואין עונה**, עמ' 22.

ז. / לנפץ [...] את הגשרים והתחנות בשטח של קארפאטענרוסלנד בכלל ובפרט קאשווי, טשאף, פרעשאוו, מעדזילאבארצע אשר על אלו הדרכים הולכים [...] עשרות אלפים בעלי מלחמה [לוחמים] בכל יום ויום, מפולין לרומני ישר והפך. [הדגשות במקור]

לתרשים מחנה אושוויץ הוסיף פירוט של קווי הרכבות שיש לפוצץ, הקווים המזרחיים מקרפטו-רוס והקווים המערביים מגלנטה לאושוויץ. את המידע המדויק על מקום הגירוש ומסלול הרכבות שאב מרשת המודיעין שפרשו חברי "קבוצת העבודה" לאורך המסילות לאחר שנודע על הסכם הרכבות בין הרשויות ההונגריות והסלובקיות על גירוש היהודים.³⁷

דיע וויכטיגקייט דער ליניען נאך ריי הענפאלגע. [החשובה ביותר היא המסילה שלהלן:]
קאששוויא [קושיצה] קיסאק [קישק] פרעשאוו [פרשוב] נאווי סאאנועץ [נובי סנדז]
לעגעגע [לגנייה] שאטארלא אויהעלי [שאטורליאויהליי]
מונקאטש [מונקץ'] לאוואטשנע [לאבוצ'נה]
גאלאנטא [גלנטה] לעאפאלדאו [ליאופולדוב]
זילינא טשדצא [צ'דצה] וורוטקיא זילינא
פוחאו [פוחוב] טרנטשין [טרנז'ין] סעפליטץ נאווע מעסטא [נובה מיסטו]
צוא בעדענקען דאס טראנספארטשטארונג וויכטיגער אלס אנדערע דעגן
הויפטזאכע ניכט הינויס אויס הגר אוישוויץ דאפיר אונגענינגענד וד"ל [להדגיש את החשיבות של ההפרעה לטרנספורטים מאשר דברים אחרים. הדבר העיקרי זה [המסילות] בין הונגריה לאושוויץ זוהי המטרה החשובה ללא ערעור ודי למבין.]

3. הכסף המבוקש נועד עבור שיחוד גויים ובעלי תפקידים, רכישת תעודות מזויפות, מציאת מקומות מסתור, הקלת מצב הכלואים ויצירת תנאים להתנגדות אקטיבית.

לנוכח האדישות, חזר וייסמנדל וזעק את זעקת היהודים המעונים בהתרגשות רבה:

אחינו בני ישראל האם השתגעתם, האם הינכם יודעים באיזה גיהנום אנחנו חיים, למי אתם שומרים את הכסף, למה אתם ממתנינים עד שאנו שולחים שליח לבקש ולחנן מן הגיהנום שלנו אליכם, וכל התחנונים שלנו אינם פועלים אפילו פעולה של עני העומד

³⁷ וייסמנדל, מן המצר, עמ' קיז. . אף נעשו ניסיונות לפוצץ את מנהרות.

בפתח – אתם משליכים לפנינו אחר כמה הפצרות, פרוטות – רוצחים משוגעים, מי הוא הנותן צדקה, אתם הנותנים פרוטות מגובה במותיכם או אנחנו הנותנים דם ודמעות בעמקי תהום, מי נותן לכם רשות לשאול ממנו דין וחשבון, ונתינת בודוגעט כמו במשא ומתן על בגדים וחפצים, טרם שתתנו לנו אחד אחוז מרובה ממה שאנחנו צריכים.

והוא סיים בקריאה לפעול בלא דיחוי ולשמור את מקור המידע בסוד גמור:

משביעים אנחנו אתכם שלא לשהות אפי' [לן] רגע ולראות ולהשתדל כי מה שכתוב כאן [...] יעשה תיכף ומיד, הניחו כל העסקים לפעול את זה. זכרו כי יום אחד של חיבוק ידים הורג י"ב אלפים נפש. ולפעול תיכף ומיד ... אל תחמיצו אפי' [לן] רגע [...] היזהרו מאד מאד על זה חלילה וחלילה [...] שילמדו מדבריכם לדעת מאיזה ארץ או מאיזה דוח קבלתם זאת הידיעה [...] המשיכו [תייחסו] הכל למקור אינו יהודי. כי רב מהרבה שלמנו כבר מס דם שלנו- ולתקונו שולחים אנחנו לכם את זה ולא לעוות. [הדגשה במקור- א.ג.].

ואולם גם המכתב המפורט והנרגש הזה לא זכה לתגובה. כאמור, רוב החוקרים מציינים כי לא ידוע מה עלה בגורלו. אלא שהמכתב הגיע גם הגיע לנציגים יהודים ולא-יהודים בכירים בעולם החופשי, ימים ספורים לאחר שנשלח.

עדות מחזקת לכך נמצא בדבריהם של וייסמנדל עצמו, נתן שוואלב, נציג "החלוץ" והסוכנות היהודית בז'נבה, וראובן רזניק, נציג הג'וינט באיסטנבול.

רזניק חקר את ברנד על שליחותו, לבקשת שגריר ארצות הברית באנקרה, לורנס שטיינהרט (Steinhardt). ב-4 ביוני שלח השגריר את דוח החקירה לארצות הברית. בדוח נכתב:

זמן קצר לאחר שברנד הגיע [לאיסטנבול] התקבל מברק מברטיסלבה שנשלח על ידי אדם הנחשב לאמין, בעל קשר קודם עם אנשים מקומיים [חברי ועדת ההצלה]. המברק דרש להגיש עזרה רחבה עבור יהודי הונגריה, דיווח על 10,000 יהודים המגורשים מדי יום למחנות ריכוז בפולין, ומבקש לפוצץ את פסי הרכבת הנושאים אותם אנשים בין בודפשט לגבול פולין, כדי להאט, אם לא להפסיק, את הגירוש. ב-1 ביוני 1944 התקבל מברק אחר מברטיסלבה שהאיץ כי הבקשות שביקש במברק

הראשון יישמו בו זמנית, שעזרה תוגש ופסי הרכבת יופצו, ויותר מכך שלהצעות שברנד הביא יעניקו חשיבות רצינית.³⁸ [הדגשות שלי, א.ג.]

רזניק העיד אפוא, שמכתבו של וייסמנדל מ-16 במאי הגיע לאיסטנבול ימים ספורים לאחר 19 במאי, מועד בואו של יואל ברנד לאיסטנבול. אליו הצטרף ב-1 ביוני מכתבו השני של הרב, שנשלח מברטיסלאבה לז'נבה ב-23 במאי. נתן שוואלב שיגר אותם לוועדת ההצלה באיסטנבול במסגרת חילופי המידע המקובלים בין מרכזי ההצלה הארצישראליים. קרוב לודאי שחברי הוועדה באיסטנבול הם שמסרו את תוכן מכתביו של וייסמנדל לידיעת השגריר שטיינהארט ולידיעת נציג הג'וינט, רזניק, המממן הראשי של פעולות ההצלה של יהודי הונגריה, אך לא את המכתב עצמו, שכן רזניק הזכיר בדוח רק את הגירוש למחנות הריכוז, ולא את דבר ההשמדה באושוויץ, העומדת במוקד מכתביו של וייסמנדל באופן בולט.

שוואלב אישר שוייסמנדל ערך תקציר לדוח אושוויץ, אותו צרף למכתב ששלח אליו ב-16 במאי, עם שליח של המחתרת הצ'כית, שהגיע לידי "ב-17 במאי, 24 שעות לאחר שנשלח". שוואלב שלח את מכתב וייסמנדל לכל מי שעמד עמו בקשר, כגון אליהו דובקין, סגן ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, והוסיף: "שולח לך בדחיפות דוח חשוב זה ומתכן שתקרא אותו יחדיו עם דוד ב. גוריון ומשה שרתוק ותנקטו צעדים דחופים".³⁹ אף הרב וייסמנדל ידע שהמכתב הגיע לשווייץ למחרת שליחתו, ושבשלב מסוים נפל לידי הגרמנים.⁴⁰

נציג ועד ההצלה האורתודוכסי בשווייץ, יצחק שטרנבוך, העביר את מכתבו של וייסמנדל לנספח הצבאי של צירות ארצות הברית בברן, כדי שישלח אותו לוועד הרבנים האורתודוכסים בניו יורק, "אלא שמסיבות נעלמות עוכבה ההודעה".⁴¹

הדי המכתב הגיעו גם לעיתונות. יוסף לוי, כתב הניו יורק טיימס באיסטנבול, דיווח ב-18 במאי: "הצעד הראשון בתוכנית ההשמדה ההמונית של יהודי הונגריה הושלם, ו-80,000 יהודי הקרפטים כבר נעלמו. הם נשלחו למחנות מוות בפולין [...] אם לא יינקטו צעדים

³⁸ דוח ראובן רזניק על שליחות ברנד וגרוס בעקבות ראיונות שקיים עם ברנד ועם אנשים המקורבים לנושא, שנכתב לבקשת שטיינהרט, Nara. RG 84, Foreign Service Posts of the Department of States, "Records of the US Embassy in Ankara Turkey files, "840.1." (להלן: אוסף שטיינהרט)

³⁹ Krantzler, *Mantello* p. 70

⁴⁰ וייסמנדל, **מן המצר**, עמ' קכ"ב, ק"ג. בהקדמה למכתב כתב: "זהו המכתב שנפל ליד הגרמנים".

כשקראו הגרמנים שמדובר בבקשה להפציץ את מסילות הברזל מהונגריה לאושוויץ, צחקו על כך הגרמנים ואמרו אדרבא, עתה ידאגו בנות הברית שלא להחריבם כי מלאכתם נעשית בידי אחרים.

⁴¹ דיוויד ס' ויימן, **הפקרת היהודים, אמריקה והשואה 1941 – 1945**, יד ושם, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 359-360

דרסטיים מידיים לשים קץ לאכזריות ממשלת הונגריה, 1,000,000 יהודי הונגריה יידונו למוות". מספר המגורשים שציין היה מוגזם, ולפיו גורשו כבר כל יהודי קרפטורוס. למחרת הופיע ברנד באיסטנבול וציין שעד צאתו מבודפשט, ב-17 במאי, גורשו 8000 יהודים.⁴² המידע הגיע באותם ימים גם ל"וועד לפליטי מלחמה" מן הסוכנות היהודית בלונדון. לאחר בירורים עם ממשלות ניטרליות שהיו להן נציגויות דיפלומטיות בהונגריה, אישר הוועד את הידיעות הללו.⁴³

את העובדה שחברי ועדת ההצלה באיסטנבול לא מסרו לשטיינהארט ולרזניק את מלוא מכתבו של וייסמנדל, יש להבין על רקע ניגודי העניינים שהתקיימו בין ועדת ההצלה הציונית ושירותי הביון של בריטניה וארצות הברית- באיסטנבול, בשל הקשר שקיימו ועדות ההצלה הציוניות בבודפשט, באיסטנבול ובז'נבה עם הבלדרים הגרמנים ומוסדותיהם.⁴⁴

ממכתבים ששלח נציג "הוועד לפליטי מלחמה" באיסטנבול, הרברט קצקי (Katzki), לממונה עליו בווינגטון, ג'ון פלה (Pehla), בחתימת השגריר שטיינהרט, עולה שהם ידעו בוודאות על הגירוש ההמוני של יהודי הונגריה למחנות המוות בפולין, ועל הבקשות להפציץ את הדרכים המובילות לשם. אין גם ספק כי המידע על אושוויץ וגירוש יהודי הונגריה היה בידי חברי ועדת ההצלה באיסטנבול, בידי נתן שוואלב וחיים פוזנר בז'נבה, ובידי מנהיגי היישוב בארץ-ישראל, דוד בן גוריון, משה שרת, אליעזר קפלן ואליהו דובקין. המידע הזה היה גם בז'נבה אצל שגריר ארצות הברית ונציגי הג'וינט והוועד לפליטי מלחמה וארגון ההצלה האורתודוקסי. אלו שלחו את המידע אל הממונים מעליהם בארצות הברית.

---

⁴² Krantzler, Mantello, p.58. לעיתונאי יוסף לוי, בר פלוגתא של הסוכנות היהודית, היתה גישה אל יעקב גריפל, נציג "אגודת ישראל" בלשכת ההצלה באיסטנבול, ויתכן שהוא היה מקור המידע שלו, אף שאין לנו הוכחה שידע על המכתב. בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית ב-26 במרס, אמר אליעזר קפלן שיוסף לוי הוא היועץ העיקרי של הירשמן, עיתונאי יליד הארץ, כתב הניו יורק טיימס. קפלן טען שהירשמן הוא ממתנגדי הקו של הסוכנות היהודית, ה"משתדל שכל הפעולה בטורקיה תיעשה ללא מגע אתנו, ושמר ברלס יפעל לפי הוראותיו של הירשמן", ומשתדל גם להשפיע ברוח זו על רזניק, נציג הג'וינט באיסטנבול. שמו עלה גם בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית ב-9 באפריל 1944. בן גוריון אמר שיועצו של מר הירשמן הוא העיתונאי ליואי, אנטי ציוני, המשתדל להפנות יהודים לארצות אחרות ולא לא".

על פעילות ההצלה של יעקב גריפל באיסטנבול ראה חיים שלם, **עת לעשות להצלת ישראל**, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2007, עמ' 170 – 183.

⁴³ ויימן, **הפקרת היהודים**, עמ' 285-286.

⁴⁴ ראה על כך למשל, אהרנסון, **היטלר**, חלק שלישי ועוד

הטענות כאילו ב-26 במאי עדיין לא היה בידי הסוכנות היהודית ובעלות הברית מידע על הגירושים לאושוויץ,⁴⁵ כי דוח אושוויץ הגיע לידיהם רק בסוף יוני, וגורלם של מכתבי וייסמנדל אינו ידוע – אינן נכונות.

המנהיגים ופעילי ההצלה הללו ידעו כבר בימים הראשונים של הגירוש שיהודי הונגריה נשלחים בהמוניהם לאתר ההשמדה באושוויץ, אך הם גזרו על עצמם שתיקה והעלימו אותו מהציבור היהודי והלא יהודי בעולם החופשי. הם היו חופשיים לפרסם את המידע, בניגוד למנהיגי ההצלה בבודפשט ובברטיסלאבה שחרב הגרמנים היתה מונחת על צווארם, אילו נודע שהם מקור הפרסום בעולם החופשי.

ידיעות נוספות על השמדת יהודי הונגריה

ב- 27 במאי 1944, כחודש וחצי לאחר בריחתם של רודולף ורבה ואלפרד וצלר, ברחו עוד שני אסירים יהודים מאושוויץ, ארנולד רוזין (Rosin) וצ'סלב מורדוביץ' (Mordowicz), וב- 6 ביוני הגיעו לסלובקיה. גם אותם ראיין אוסקר קרסניאנסקי, חבר "קבוצת העבודה", על הקורות אותם וחיבר נספח, שהיה עדכון לדוח הקודם שלו וכלל את האירועים שהתרחשו בבירקנאו מאז בריחתם של ורבה וצלר. בין השאר סיפרו השניים ש-90% מיהודי הונגריה נרצחו מיד בהגיעם לאושוויץ.⁴⁶

המידע הזה הצטרף למכתב ששיגר בסוף מאי מנהל המשרד הארץ-ישראלי בבודפשט, משה קראוס, לממונה עליו, חיים ברלס, ראש לשכת ההצלה חסרת השיניים באיסטנבול, ובו תיאר את גירוש היהודים, על פי עדויותיהם של אנשים שהצליחו לברוח מערי השדה והגיעו לבודפשט. המכתב הגיע לידי נשיא הצלב האדום הבינלאומי, מקס הובר, אולם זה הורה לשמור את המידע בסוד.⁴⁷

בסוף חודש מאי או בראשית יוני קיבל קראוס את דוח אושוויץ מיוסף רייזנר, בעבר קונסול טורקיה בברטיסלאבה, שעבר לעבוד בצירות הטורקית בבודפשט.⁴⁸ כזכור, הדוח או המידע

⁴⁵ גילברט, אושוויץ, עמ' 195

⁴⁶ גילברט, אושוויץ, עמ' 211-212; א. קולקה, "בריחת אסירים יהודים ממחנה אושוויץ בירקנאו ומאמציהם לעצור את ההשמדה", בתוך: **מחנות הריכוז הנאצים**, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי הרביעי לחקר השואה, ירושלים, שבט תש"מ, ינואר 1980, יד ושם ירושלים תשמ"ד, עמ' 321.

⁴⁷ מכתב חסוי של דה האלר אל מכס הובר, 6 ביוני 1944, בתוך: בן טוב, **הצלב האדום**, עמ' 131, 133-135.
⁴⁸ על מעמדו של רייזנר נמסר מפי לודוויג קסטנר, שנמלט מברטיסלאבה לבודפשט ולאיסטנבול, שם היה פעיל הצלה של "אגודת ישראל", אוסף לודוויג קסטנר-איו"ש O.33/3311, עמ' 56.

מתוכו היו בידי קסטנר וחבריו בוועדת ההצלה ואצל ראשי היודנראט כבר חודש ימים קודם, אך קראוס לא קיבל ולא הכיר את תוכנו, כנראה בגלל היותו אפוזיציונר ידוע לדרך ההצלה בשיתוף עם הגרמנים. קראוס לא היה מופתע, מן הסתם, מן הדברים שקרא, אך הבין כי נקרתה לידי הזדמנות להפיץ את המידע ברבים. אולי את מה שלא עשו המכתבים שלו, תעשה עדותם של שני האסירים שנמלטו מאושוויץ.

קראוס הכין כ-60 העתקים של הדוח ומסר אותם לאוטו קומוי, נשיא ההסתדרות הציונית, לחברי היודנראט שעמם עמד בקשר, לאישים בכירים בהונגריה ולנציגי המדינות הניטרליות בבודפשט.⁴⁹ דוח אושוויץ חדל אפוא להיות סוד בבודפשט. הוא נפוץ בגרסאות שונות, בקרב אישים יהודים ולא יהודים, אנשי ממשל, נציגים זרים ועוד, בסוף מאי ובראשית יוני, כשבועיים-שלושה לאחר תחילת הגירושים, וחודש לאחר שתוכנו הועבר לראשונה לבודפשט על ידי "קבוצת העבודה".⁵⁰

המידע לא היה רק נחלתו של משה קראוס. ב-1 ביוני, תיאר פרץ רבס, חבר ההנהגה החלוצית בוועדת ההצלה, במילים נרגשות בפני נתן שוואלב את המצב הקשה וביקש לזעוק את זעקתם בעולם:

אין מילים. אין לתפוס את החופזה [...] השבוע הגיעו ל-200,000 מגורשים! כל יום מגרשים מעל ל-10,000. בקרפטים אין כבר יהודים כלל, רבים מהצפון, עכשיו מאזור Schw. Mosche u Hillis [כינוי לאזור הבצ'קה בצפון יוגוסלביה, שסופח להונגריה] ללא רחמים, באכזריות, ללא מזון ושתייה – אי אפשר לתאר, וללא יוצאים מן הכלל [...] ובאף מקום אין מי שיעשה דבר למעננו. הכנסייה מתעלמת. [...] לוא לפחות היו מפריעים לטרנספורטים, אבל מאז הטרנספורט הראשון יש שקט מוחלט בשמיים. [...] בבקשה תעשו אצלכם הכול, תגייסו את העולם – גם אנו עושים את זה כאן – ולפחות אלה שלך [השוויצרים] ושל Preis [שבדיה] רוצים לעזור [...] תמשיכו לפעול למעננו ותצעקו את הזוועה הזאת אלי עולם!⁵¹

⁴⁹ קראוס הראה את עותק דוח אושוויץ בין השאר לדניאלסון, הציר השבדי, פר אנגר Per Anger, מזכיר הצירות השבדית ולחבר נוסף בצירות השבדית, לייגר, הציר השוויצרי, לקונסול לוז, ולאנג'לו רוטה, הנונציוס האפיפיורי. דניאלסון שלח את הדוח ל Lauer, Masur, Iver Olson, נציג הוועד לפליטי מלחמה-בשטוקהולם, וייגר ולוז שלחו לברן. קרנצ'ר, מנטלו, עמ' 290 הערה 46.

⁵⁰ דוח אושוויץ הגיע לבודפשט לקראת סוף חודש מאי, לידי גזה סוס (Soos) חבר בקבוצת התנגדות לותרנית קטנה בשם הרועה הטוב (Jo Pasztor). באואר יהודה, יהודים למכירה? משא ומתן בין יהודים לנאצים 1933 – 1945, יד ושם, ירושלים, תשס"ב, עמ' 230 – 236. באותם ימים הוא הגיע גם לידי משה קראוס.

⁵¹ פרץ אל נתן, 1 ביוני 1944, א. העבודה, מכון לבון, א. שוואלב, א' 37 III / ג' 136.

כעבור תשעה ימים שב וכתב: "בשבוע זה המאה אלף השלישי גורשו והקרפטים כמעט נקיים יהודים".⁵²

ב-12 ביוני, כחודש לאחר תחילת הגירושים, כתבו חבר ועד ההצלה החרדי, פנחס פרוידיגר, ונציג הג'וינט בבודפשט, יוסף בלום, מכתב דומה לנציגיהם בשווייץ: "400,000 כבר גורשו. אנו מצפים לגרוע ביותר [...] כל יום נלקחים 12,000 נוספים." וכעבור יומיים הוסיף גם ישראל קסטנר: "האשכנזים הודו שקבוצה 3 [?] יישמדו באושוויץ הידוע לשמצה".⁵³

באותם ימים ממש הגיע "דוח אושוויץ" המלא לידי נציג צ'כוסלובקיה בחבר הלאומים בז'נבה, ד"ר יארומיר קופצקי (Kopetzky). קופצקי מיהר להעביר את הדוח לממשלת צ'כוסלובקיה הגולה בלונדון, וזו התקשרה מיד לממשלות בעלות הברית האחרות. ב-18 ביוני שידר שירות השידור הבריטי, הבי-בי-סי, קטעים קצרים מתוכו, לבקשתו של קופצקי. תוכן הדוח פורסם במהדורת ערב של עיתון לונדוני, במאמר שהשתרע על עמוד שלם וכתרתו: "הממשלה הצ'כית מגלה לבעלות הברית איך רצחו הנאצים מליון חמש מאות אלף יהודים בשנתיים".⁵⁴

ב-18 ביוני קיבל ריכרד ליכטהיים – ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בז'נבה שעמד בראש המשרד לשעת חרום, שמתפקידו לאסוף מידע ולקיים קשר עם היהדות והתנועה הציונית בשטחי הכיבוש – את המידע של קופצקי על אושוויץ והשמדת יהודי הונגריה. למחרת כתב ליכטהיים ליצחק גרינבוים, ראש ועדת ההצלה של הסוכנות היהודית, וממכתבו עולה כי רק בעקבות הדוח שקיבל זה עתה, היה בידו מידע מדויק על אושוויץ ועל השמדת יהדות הונגריה:

בינתיים קיבלתי דיווח החשוב ביותר. זה מאשר בהרבה פרטים מה שידעתי כבר בכלליות אודות גורל הגירושים של יהודי אירופה. [...] הנקודה העיקרית היא זאת: אנחנו יודעים עתה בדיוק מה קרה והיכן קרה. כנראה מספר גדול של יהודי אירופה נרצחו בשיטתיות לא רק במחנות המוות הידועים בפולין (טרבלינקה וכדו') [...] מדיווחים נוספים שרק עתה נתקבלו אומרים ש-12 אלף יהודים מהונגריה מגורשים מידי יום. הם נשלחים לברקנאו. מוערך כ-800 אלף עד מיליון יהודים נשלחו לשלזיה עילית. 90% מהם גברים, 95% מהם נשים – נרצחו מיד.⁵⁵

⁵² רבס אל שוואלב, ארכיון תנועת העבודה, א' 37 III / ג' 136. (אוסף שוואלב)

⁵³ Krantzler, Mantello, pp. 76-77

⁵⁴ מרטין גילברט, אושוויץ, עמ' 211-213.

⁵⁵ ליכטהיים אל גרינבוים, 19 ביוני 1944, אצ"מ, A127/543.

הייתכן שנתן שוואלב בז'נבה וראשי הסוכנות בארץ-ישראל לא העבירו את מכתביו של הרב מיכאל וייסמנדל והמידע שהביא יואל ברנד על היקף ההשמדה של יהודי הונגריה לליכטהיים, חודש לאחר שהגיעו לידיהם? האם מערכת היחסים האישית והפוליטית בצמרת היתה כה עכורה ופלגנית גם בזמנים כה קשים?

פרסום דוח אושוויץ ודוח שואת יהודי הונגריה

רצה הגורל, ושאיפתם של רודולף ורבה ואלפרד וצלר, של הרב מיכאל וייסמנדל, ארנולד רוזין וצ'סלב מורדוביץ ופרץ רבס לפרסם ברבים את זוועות הנאצים התגשם באופן טרגי כאשר כבר היה מאוחר מדי. למרבה האירוניה, לא מוסדות ההצלה הרשמיים-היהודיים הם שעמדו מאחורי הפרסום, אלא ירומיר קופצקי וג'ורג' מנטלו, מזכיר ראשון בצירות אל סלבדור בשווייץ.

כשבועיים וחצי לאחר שקיבל את דוח אושוויץ נפגש קראוס עם פלוריאן מנוליו (Manoliu), שהגיע לבודפשט בשליחותו של מנטלו.

בתחילה קראוס חשש להיפגש אתו, כי ידע שהגרמנים חדרו אל מערך הבלדרים שבאמצעותם שלחו ארגוני היהודים בבודפשט מכתבים לעולם החופשי. הוא פחד שמנוליו הוא חלק מן המלכודת שטמן הגסטפו כדי לברר מה היהודים יודעים על השלב האחרון של הפיתרון הסופי. רק לאחר שמנוליו הציג בפניו את כרטיס הביקור של חיים פוזנר, חבר ועד ההצלה וממלא מקום מנהל המשרד הארץ-ישראלי בז'נבה, חש ביטחון לדבר איתו. מנטלו הפקיד בידי מנוליו אישור מאת פוזנר, כי אפשר לסמוך עליו ולמסור לו כל דבר. חתימתו של פוזנר הייתה מוכרת לקראוס ממגעייהם הקודמים.⁵⁶

ב-19 ביוני העביר קראוס לבלדר מנוליו שני דוחות הממוענים אל פוזנר: האחד היה תמצית דוח אושוויץ בחמישה עמודים, כולל רשימות הגירושים על פי מדינות ומספרי הנרצחים – 1,765,000, ואיתו עדותם של רוזין ומורדוביץ. הדוח השני היה זה שהוא עצמו ערך על שואת יהודי הונגריה, ובו תיאור מדיניות הגטאות והגירושים בערים מרכזיות, כולל פירוט מספרי המגורשים לאושוויץ ב-36 ערים בחמישה מחוזות – 335,000 יהודים, לפי נתונים

---

⁵⁶ קרנצלר, מנטלו, עמ' 87. הד"ר שמואל שפס עמד בראש המשרד הארץ-ישראלי, אך גויס לצבא השווייצרי ופוזנר מילא את תפקידו.

שקיבל עד 7 ביוני. על אלו הוסיף עוד 100,000 מגורשים במשך כשבועיים, לפי חישוב שבכל יום עוזבת רכבת עם מספר מסוים של יהודים, בתוספת שלושה-ארבעה ימים נוספים עד שהדוחות שלו יגיעו ליעדן. את הנתונים על מספר המגורשים בערי השדה בהונגריה קיבל קראוס מפקידים הונגרים, בנוסף למידע שנאסף במחלקת ערי השדה ביוזנראט מיהודים שהצליחו להימלט לבודפשט.

את הדוחות הללו שלח קראוס בידי מנוליו אל חיים פוזנר בז'נבה, לשגריר ארה"ב באנקרה, לורנס שטיינהרט, ולרב הראשי של שטוקהולם, מרדכי אהרנפרייס. קראוס כתב לשטיינהרט על נייר מכתבים של הצירות השוויצרית, והציג עצמו כנציג הסוכנות היהודית בבודפשט המבקש את עזרתו. "חשבתי – הוא יהודי, צריך להיות לו קצת לב יהודי".⁵⁷

ד"ר גבי בר שקד, שחקר את מסמכי המשטרה החשאית ההונגרית, סבור שנתוני הדוח שכתב קראוס על הגירוש מהונגריה היו כה מפורטים שרק אחד מקציניה היה יכול למסור אותם.⁵⁸

לדברי גילברט רק ב 23 ביוני 1944 נודע לראשונה לבעלות הברית כי יותר מ 435,000 יהודים הונגרים גורשו לאושוויץ שכן באותו יום הגיעה איגרת ששיגר אליו מנהל המשרד הא"י בבודפשט, משה קראוס. "תוכנה של איגרת זו השפיעה יותר מכפי שהשפיעו ידיעות קודמות, הואיל ועתה כבר נודעה בג'נבה משמעותו המדויקת של "אושוויץ".⁵⁹ אכן, 'משמעותו המדויקת של אושוויץ' נודעה אז לראשונה להמונים באמצעות אמצעי התקשורת ההמוניים, במיוחד השוויצרית, אך היא היתה כבר חודש ימים קודם אצל פעילי הצלה ומנהיגים מחוץ להונגריה אשר ניהלו מדיניות של השתקה והסתרת המידע.

להערכת ההיסטוריון דוד קרנצלר, שהקדיש את מחקרו לפעולות מנטלו ופרסום המידע על השמדת יהדות הונגריה, הקמפיין העיתונאי השוויצרי שהחל ב-24 ביוני בעיתונים Neue

---

⁵⁷ חקירת השופט את קראוס, משפט קסטנר, 9 ביולי 1954, ג"מ, תיק ב/3 / 512, עמ' י"ח 21-25, 56; אוסף קראוס, אצ"ד, תיק 8; אוסף מנטלו, 'מרכז'; פס"ד הלוי פסקה 79; שני הדוחות סומנו כמוצג משפטי קכ"ו. המכתב שצורף לשני הדוחות לפי השינוי שערך מנטלו, סומן כמוצג משפטי 127. שלושת המסמכים אינם נמצאים בתיקי המשפט. מנוליו נסע לעיר ביסטריץ שבטרנסילבניה לברר מה עלה בגורל משפחת מנטלו. למנטלו היה בן בבודפשט, ואשה שחי עמה בנפרד. אברהם-גבי שפט למד עם בנו של מנטלו בישיבה בבודפשט.

⁵⁸ Krantzler, **Mantello**, p. 87, 284, note 19

⁵⁹ גילברט, **אושוויץ**, עמ' 223; על הפרסום בעיתוני ארה"ב, Debora Lipstadt, *Beyond Belief*, (The Free Press N.Y.)1986, PP.233-239,263-267. מלוא דוח אושוויץ פורסם בעיתונות על ידי פלה רק ב 26 בנובמבר, אף שקיבל את תקצירו ביוני.

Nation Journal de Geneve i Zurcher Zeitung ונמשך כחודשיים, הכיל 470 מאמרים
ב- 182 עיתונים. שפע הכתבות בעיתונות השוויצרית תקפו ללא פחד את הניטרליות של
הממשלה ושל הכנסייה והצלב האדום הבינלאומי, והוליד מחאה עממית רחבה בתוככי שווייץ
ולחץ דיפלומטי קשה על הורטי, שליט הונגריה.⁶⁰

ב 24 ביוני, ביום שבו התפרסמה לראשונה בתקשורת בשווייץ דבר גירוש יהודי הונגריה
לאשוויץ, התכנסה ישיבת ממשלה מיוחדת בניהול ראש הממשלה סטויאי (Sztójay Döme)
(ושר החוץ בפועל, יונגרט (Jungerth-Arnóthy Mihály), על רקע הביקורת הגוברת על
הונגריה בעולם. יונגרט אמר כי במשרדו התגבשה דעה שבשל "הפתרון הרדיקלי של שאלת
היהודים", הונגריה תסבול אחרי המלחמה. ייתכן כי המדינות הניטרליות, בלחץ ציבורי,
יפסיקו לקיים יחסים דיפלומטיים עם הונגריה "ועל כן במשרד החוץ מציעים לפתוח צוהר
להוצאת קיטור, כדי שנוכל ליצור אווירה נסבלת עם ארצות חוץ". על ההצעות הבינלאומיות
צריך להשיב שהממשלה תשקול אותן בחיוב. בין השאר דנו בהגירת 7800 בעלי
סרטיפיקטים לארץ ישראל.⁶¹

ב 25 ביוני 1944 נמסר מכתב מחאה מן האפיפיור פיוס ה-12 להורטי. ב 26 ביוני שלח
הנשיא רוזוולט איגרת אזהרה חריפה להורטי, ובעקבות כך התכנסה מועצת הכתר ההונגרית
לדון בהפסקת הגירוש אך לא קיבלה החלטה, ואולם קיבלה החלטה על הגירת 7800 בעלי
סרטיפיקטים לארץ ישראל, החלטה שנודעה בשם 'הצעת הורטי'.

ב 29 ביוני הזהיר הארכיבישוף מניו יורק פרנציס שפלמן (Spellman, F.J) את העם
ההונגרי מפני הצעדים האנטי יהודים שבהם נוקטים; ב- 30 ביוני באה אזהרת המלך השבדי
גוסטאב אל ממשלת הונגריה; ב- 2 ביולי ערכו 600 מפציצים אמריקאים הפצצה על
בודפשט; אחר הצהריים התכנסה שוב מועצת הכתר בראשות הורטי, והחליטה לא לחכות
לתשובת הגרמנים ולהפסיק את הגירוש, אך הם עדיין נמשכו. שני מזכירי המדינה בעלי
עמדה בכירה בגירוש היהודים, הודחו, מעשה שסימן את השינוי ואת העצמאות שנטלה
ממשלת הונגריה ביחסה אל הגרמנים. ב 4 ביולי אמר הורטי לציר הגרמני בבודפשט
ויזנמאייר (Veesenmayer, E) כי מדי יום הוא מוצף במברקים, בהן שדרים מן הוותיקן,
ממלך שבדיה ומנשיא הצלב האדום הבינלאומי הקוראים לו להפסיק את הגירוש. למחרת

⁶⁰ על הקמפיין העיתונאי הרחב והלחץ העממי והבינלאומי ותוצאותיו, ראה Braham, *Politics*, 1994, vol. 2, pp. 1260 – 1263; Kranzler, *Mantello*, pp. 95 – 197; נדיבי, **המשרד הא"י**, פרק ז'.

⁶¹ הארכיון הלאומי ההונגרי (MOL), CD5F89F5. תודתי ל Dr. Gyorgy Vamos, מנהל מוזיאון בית הזכוכית
בבודפשט, שהעמיד לרשותי ממסמכי המוזיאון.

אמר ראש ממשלת הונגריה לויזנמאיר, כי הננוציוס האפיפיורי מטלפן אליו "פעמים מספר" ביום, וגם ממשלות טורקיה, שוויץ וספרד הפצירו בו לשים קץ לגירושים, והקריא באוזניו שלושה מברקים מאת צירי בריטניה וארה"ב מברן ובהם פרטים מדוח אושוויץ, לרבות המידע על מיליון יהודים וחצי שהומתו באושוויץ עוד לפני התחלת הגירושים מהונגריה, והצעה שבעלות הברית יפציצו לא רק את המסילות המוליכות לאושוויץ, אלא יפתחו בהפצצות על כל המוסדות האחראים לגירוש יהודים מהונגריה לאושוויץ, ועריכת מסע תעמולה כל עולמי. ממשלת הונגריה חשה ששום מאמץ גרמני לא יוכל להגן על בודפשט מפני התקפה אווירית של בעלות הברית. לאחר כ-24 שעות מסר ראש הממשלה לויזנמאיר כי הורטי הורה להפסיק את הגירושים. הגרמנים לא יכלו להמשיך בגירושים בלא השתתפותן המלאה של משטרת הונגריה והרכבת ההונגרית, והגרמנים נכנעו לתביעת הורטי.⁶²

גירוש יהודי הונגריה לאושוויץ פסק בעיקר בהשפעת הלחץ הדיפלומטי, שנולד עם הפרסום התקשורתי, לאחר שכמעט כל ערי השדה היו נקיות מיהודים, ועדיין לפני שלמעלה מ-200 אלף יהודי בודפשט עמדו להישלח אף הם לשם.⁶³

המידע שבידי נבחרי הציבור

המידע על האסון שניחת על יהודי אירופה בכלל ועל הונגריה בפרט עבר בערוצי הקשר של שליחי ההצלה הארצישראליים באיסטנבול ובז'נבה עם ההנהגה בארץ ישראל. בראש הפירמידה עמד דוד בן גוריון אשר קרא באופן אישי את כל חילופי המכתבים עם ועדת ההצלה באיסטנבול.⁶⁴ לצד גופי ההנהגה ה"חוקיים" והמוכרים של היישוב הוא ניהל מעין "מערכת מקבילה" לדין, תכנון והכרעה. במרכז עמד משולש ההנהגה המבצעית: בן גוריון-קפלן-שרת, והם הפעילו קבוצה של עוזרים, אנשי הפעולות החשאיות של היישוב. כל מידע טרי הגיע תחילה לבן גוריון, והוא התווה עם קפלן, שרת ועוזריהם את האסטרטגיה הכללית של ההצלה, תוך עקיפתם של חיים ברלס, ראש לשכת ההצלה באיסטנבול, ונציגו של יצחק גרינבוים, ראש ועד ההצלה של הסוכנות היהודית בארץ ישראל. דפוס הפעולה העיקרי של "המערכת המקבילה" התאפיין באלתור ואף גלש לא אחת ל"תחום האפור".⁶⁵

⁶² גילברט, אושוויץ, עמ' 242-243

⁶³ על שליחת דוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה והשפעת פרסומם ראה בהרחבה, נדיבי, דוקטורט פרק שביעי

⁶⁴ שלמה אהרונסון, "תיעוד חדש", ילקוט מורשת 80 (חשון תשס"ו), עמ' 171.

⁶⁵ פרילינג, חץ בערפל, עמ' 377, 737-739.

הדיון הראשון בהנהלת הסוכנות בכיבוש הונגריה בידי גרמניה התקיים כשבוע לאחר האירועים, ב-26 במרס 1944. הנושא היחיד שעל הפרק היה העלאת יהודים רבים ככל האפשר מהונגריה לארץ ישראל.

בתשע הישיבות הבאות של הנהלת הסוכנות היהודית לא נמסר דבר על מצבם המידרדר של יהודי הונגריה ועל הסכנות הצפויות להם, אלא באזכורים מעטים וחסרי חשיבות להבנת המצב.⁶⁶ ב-21 במאי, כשבוע לאחר תחילת הגירוש ההמוני של יהודי הונגריה, ויומיים לאחר בואו של יואל ברנד לאיסטנבול בשליחות עסקת "משאיות תמורת דם", ביקש גרינבוים את אישור הנהלת הסוכנות לשתי הצעות שעלו בוועד ההצלה בראשותו בקשר ליהודי הונגריה: להקדיש יום לקריאות הצלה לעולם הגדול, ולבקש מהרבנים הראשיים להכריז על צום באותו יום; ולפנות "לוועד רוזבלט" [הוועד לפליטי מלחמה] להשיג אוניות וכספים למטרת הצלה. על כך השיב בן גוריון: "העניין הראשון [...] אינו שייך להנהלת הסוכנות היהודית אלא ליישוב", ואשר להצעה השנייה הוא הציע להקים ועדה מיוחדת שתדון בכך. מול התייחסות מזערית זו ליהודי הונגריה בהנהלת הסוכנות בולט העיסוק הנרחב בנושאים אחרים. כך, למשל, במשך יומיים, 7 במאי וב-8 בו, שמעה ההנהלה את דיווחו של משה שרת על ביקורו בחוץ לארץ. לא פחות מ-46 עמודי פרוטוקול יוחדו לכך.⁶⁷

ב-22 במאי היה ראש ועדת ההצלה באיסטנבול, זאב (פומרנץ) הדרי, ברכבת בדרכו לארץ ישראל לדווח ולקבל החלטות לגבי שליחות ברנד שראה בה "תוכנית פנטסטית ושטנית כאחד". ביסוד, כתב, זאת תוכנית של ויסליצני, "אבל הדבר בא ממוסד גבוה בהרבה".⁶⁸

כעבור שלושה ימים, ב-25 במאי התכנסה הנהלת הסוכנות לישיבה שלא מן המניין לשמוע דוח מפי הדרי. ואולם, הדוח שמסר היה חלקי ומטעה, ולא ניתן היה לקבל ממנו תמונת אמת לגבי יהדות הונגריה, כפי שהכיר. הוא תיאר בהרחבה דברים שהביא ברנד, אך לא הזכיר ולו פעם אחת את אושוויץ ואת העובדה שיהודי הונגריה נשלחים לשם להשמדה בהמוניהם זה עשרה ימים, אלא ברמזים פה ושם: "עד עתה גורשו 8000 יהודים לפולין, והחל מהשבוע הבא

⁶⁶ ישיבות הנהלת הסוכנות היהודית התקיימו ב 2,9,16,23,30 באפריל, וב 7,8,14,21 במאי. דוגמא לעניין שעלה בהקשר להונגריה: ב 30 באפריל התלונן דובקין ש "כ-100 איש מהעולים האחרונים מהונגריה אין להם כל זיקה לציונות, רק זכות אחת עמדה להם, והיא- שביכולתם לשלם כספים רבים לוועדה שחילקה את הרישיונות", וביקש מבן גוריון שיברר את העניין.

⁶⁷ שרת ביקר בארה"ב, בריטניה, איטליה, טוברוק, בנגזי. הדוח עסק בין השאר בחלוקת סמכויות ויחסים אישיים בין בן גוריון וחיים ויצמן, מדיניות העלייה של בריטניה, עמדת בריטניה וארה"ב לגבי מדינה יהודית בארץ ישראל, התנועה הציונית בארה"ב, הפלוגות הארץ-ישראליות בצבא בריטי ועוד; ב-14 במאי דנו חברי הנהלת הסוכנות בשעות העבודה במשרד בעונת הקיץ, בהקמת מפעל על שם אהרון אהרונוסון, בחגיגות לכבוד תיאטרון "בימה", בשאלת העבודה בתעשייה, ובשאלות מדיניות. הונגריה לא נזכרה ולו ברמז.

⁶⁸ וניה, 22 במאי 1944, סודי, ארכיון העבודה, מכון לבון, א III/38/37

גורשו 12,000 יהודים ליום" [ההדגשה שלי]⁶⁹. "בינתיים נמשכים הגירושים מהונגריה". לדעת גרינבוים, "יש כאן פרובוקציה שטנית, למען אפשר להם טבח ביהודי הונגריה. משום כך עלינו לעשות, כאילו, הכול בכיוון זה." ובן גוריון אמר: "לנאצים מזימה אחת – להשמיד יהודים. אם יש תקווה של אחד למיליון, עלינו להיאחז בה"⁷⁰. וכל זה בשעה שרבים בארץ ואף בארצות הגירוש עצמן, כולל בהונגריה, כבר ידעו כי יהודים מגורשים, אך לא ידעו לאן ולאילו מטרה. בתודעה היהודית, גירוש הוא חוויית יסוד היסטורית מוכרת, אולם מעולם לא שימשו הגירושים להשמדה קולקטיבית עד מלחמת העולם השנייה. הפיתוי להיתלות בניסיון ההיסטורי עתיק היומין היה חזק.

ב- 29 במאי דיווח שרת על פגישתו עם הנציב העליון ועל העברת בקשות עזרה לממשלת ארצות הברית. חברי הנהלת הסוכנות עסקו "בהשפעה המזיקה של קבוצת ברגסון בארצות הברית", מיסודו של הלל קוק, ממשלחת האצ"ל בארצות הברית.⁷¹ אף לא מילה אחת נאמרה על מצבם של יהודי הונגריה.

ב-2 ביוני, בתחילת השבוע השלישי של הגירוש ההמוני מערי השדה, נפגש יצחק גרינבוים עם הקונסול הכללי של ארצות הברית בירושלים, פינקרטון, וביקשו שיפעל לפרסום אזהרה חמורה להונגריה, ושחיל האוויר האמריקני יפציץ את מחנות המוות ואת המסילה מבודפשט לשם. מכאן, שגרינבוים הכיר את תוכן מכתב וייסמנדל כבר בפגישתו עם הקונסול האמריקני, בבקשו להפציץ את הדרכים ומחנה המוות. כעבור תשעה ימים, ב-11 ביוני, דיווח גרינבוים לחברי הנהלת הסוכנות על שיחתו עם הקונסול, ובפעם הראשונה שהשם המפורש אושוויץ מוזכר כאתר השמדה. וכל זה כשלושה שבועות לאחר בואו של יואל ברנד לאיסטנבול וקבלת מכתבו של הרב וייסמנדל בז'נבה ובאיסטנבול. "הגרמנים מגרשים כיום 12,000 מיהודי הונגריה לפולין", סיפר גרינבוים לחבריו. "אם יחריבו את קו הרכבת, לא יוכלו במשך זמן ידוע להוציא את זממם." הוא אף הציע שמטוסי הברית יפציצו את מחנות המוות בפולין, כמו: אושווינצ'ים, טרבלינקה וכו', וחזר על הנימוק של וייסמנדל כדי לשכנע מי מחברי הנהלת הסוכנות שצפוי להתנגד להפצצה, "לפי הידיעות שבידינו נרצחים יום יום במחנות המוות אלפי יהודים [...] אם גם נניח שיפציצו את המחנות האלה בעת שיהיו בהם יהודים וחלק מהם

⁶⁹ פרילינג, שם, עמ' 665, מביא משפט לא מדויק מפרוטוקול הישיבה: "8000 יהודים שולחו למחנות ההשמדה [המילים המודגשות אינן מופיעות בפרוטוקול] בפולין ונערכים לשילוח 12 אלף יהודים ליום מסוף מאי או ראשית יוני".

⁷⁰ 25 במאי 1944, פרוטוקול הנהלת הסוכנות, אצ"מ.

⁷¹ הקבוצה מחתה באופן מקורי ופרובוקטיבי וביקרה את ההנהגה הרשמית היהודית-אמריקאית ואת מדיניות ממשלת ארצות הברית על חוסר תגובתם על אסון יהודי אירופה.

ייהרג, הרי החלק השני יוכל להתפזר ויינצל [...] קיבלנו היום ידיעה שבמשך 10 ימים גורשו מהונגריה 120,000 יהודים".⁷²

מפרוטוקול הדין עולה שחברים בהנהלת הסוכנות לקו בחוסר מידע בסיסי בשיא הגירוש להשמדה, ולא היו מודעים לאמצעי ההטעה שנקט דוד בן גוריון, שבוודאי כבר ידע מהי אושוויץ:

מר בן גוריון: **אין אנו יודעים את המצב בפולין לאמיתו**, ונראה לנו שאנו לא נוכל להציע דבר בעניין זה.
הרב פישמן: מצטרף לדעתו של בן גוריון.
ד"ר שמורק: הנה מוסרים **שבאושוינצ'ים קיים מחנה עבודה רגיל**. אסור לנו לקבל אחריות להפצצה **העלולה לגרום למותו אף של יהודי אחד**.
ד"ר יוסף: מתנגד גם הוא להצעה לבקש את האמריקאים שהם יפציצו את המחנות **ויירצחו על ידי כך יהודים [...]**
ד"ר סנטור: [...] יש להצטרף על שמר גרינבוים בכלל דיבר על כך עם הקונסול האמריקאי
יו"ר מר בן גוריון מסכם: דעת ההנהלה היא שאין להציע לבנות הברית הפצצת מקומות שבהם נמצאים יהודים. [הדגשות שלי, א.נ.]⁷³

בו ביום, 11 ביוני, נועד משה שרת עם יואל ברנד בחלב שבסוריה. בשובו פירט שרת לפני הנהלת הסוכנות היהודית את עיקרי השיחה, אך לא התקיים על כך דיון. הוא סיפר בקצרה על בואו של יואל ברנד לאיסטנבול, על הקשיים שערמו הבריטים על קיום המפגש, על תחילת המשא ומתן עם הגרמנים על העסקה שהציעו הגרמנים, ועל הסכנה הצפויה לברנד אם לא ישוב לבודפשט. וברמז בולט למה שעבר על יהודי הונגריה באותה עת אמר, כי אם לא יניחו לברנד לשוב, "משפחתו וחוג ידידיו ילכו אז לאיבוד, והגירושים ימשכו במלוא הקיטור". בהמשך סיפר שרת, שברנד קיבל מברק מאשתו, הנזי, חברת ועדת ההצלה שנתרה בבודפשט לצד קסטנר. "מהמברק אפשר היה להבין שכאילו הגירושים נפסקו, והוא לא תיאר לעצמו שאשתו התבלבלה, כי הלא המצב אינו כל כך טוב. הוא המשיך לשלוח מברקים, אבל

⁷² ר' בנימין שלח פתק לגרינבוים ב-25.5.44 ובו הציע לדרוש ממשלות הברית להפציץ את תחנות הרכבת המוליכה מהונגריה לפולין, ומכאן ולהבא פעל גרינבוים בכיוון זה. אריה מורגנטרן, "ועד ההצלה המאוחד שליד הסוכנות היהודית ופעולותיו בשנים 1943-1945", **ילקוט מורשת** י"ג, (סיון תשל"א), עמ' 87. מאחר והקונטקסט של הפתק אינו מוכר, אין לדעת האם זו היתה הצעה שנולדה במוחו של ר' בנימין או שידע באותה עת ממקורותיו על תוכן דוח אושוויץ או מכתב וייסמנדל.

⁷³ 11 ביוני 1944, פרוטוקול הנה"ס, אצ"מ.

לא קיבל כל תשובה".⁷⁴ אמנם היתה הפסקה בת מספר ימים בגירוש היהודים, אך אלו נמשכו בקצב שלא נודע עד אז, ומידע על כך התקבל באיסטנבול או בז'נבה כמעט יום יום.

הדוח שכתב שרת על חקירתו את ברנד משתרע על תשעה עמודים. מתואר בו הגירוש האכזרי אל ששה גטאות מרכזיים מאז 10 באפריל, התנאים הקשים בהם, והעובדה שהם מגורשים ל"פולין", מבלי לציין את המטרה. אף התיאור הזה לא הוצג בישיבת הנהלת הסוכנות, והדוח עצמו לא מצורף אל פרוטוקול אותה ישיבה- כנהוג בנושאים אחרים שהועלו בישיבות ההנהלה, מה שמחזק את ההשערה שהדוח לא הונח בפני חבריה.⁷⁵ פרטי הדיונים של שרת עם ברנד לא דלפו.⁷⁶

ב-18 ביוני הופיע וניה הדרי בפני נשיאות ועדת ההצלה בארץ-ישראל, שלושה שבועות ויותר מאז שב ארצה מאיסטנבול. באותו יום פרסם הבי.בי.סי פרטים ראשונים מדוח אושוויץ, כפי שנודע לד"ר יארומיר קופצקי (Kopetzky), נציג צ'כוסלובקיה בחבר הלאומים בז'נבה.⁷⁷

הדרי דיבר בקצרה על השמדת יהודי הונגריה. "המצב בהונגריה חמור. ההשמדה בטמפו מהיר. היהודים מטרנסילבניה ומקרפטו-רוס מרוכזים. [?] הושמד". המידע הקשה נשזר בדיעות אופטימיות חסרות שחר באותו שלב: "יש סיכוי שאולי ייתנו ליהודים לצאת משם. יחסם של ההונגרים לא רע. כ-20,000 ו-350,000 [כך!] שרוכזו, נמלטו. עד 20/5 גורשו כ-8,000 לפולין. היהודים משתדלים להתפזר בכפרים או לברוח לרומניה. הנוער עדין שואל אם יש לברוח או להישאר".⁷⁸ כמו חברי הנהלת הסוכנות ב-25 במאי, גם חברי נשיאות ועד ההצלה הארץ-ישראלי לא שמעו ב-18 ביוני מהנציג הבכיר באיסטנבול מילה וחצי מילה על דוח אושוויץ ומכתב וייסמנדל ותמונת אמת על יהודי הונגריה.

ב-25 ביוני, יום לאחר שפורסמו לראשונה בעיתונים בשווייץ ובמערב דוח אושוויץ ודוח שואת יהודי הונגריה, יצא משה שרת ללונדון. נודע לו שמשרד החוץ הבריטי מתכוון לפרסם הודעה

⁷⁴ 14 ביוני, 1944, פרוטוקול הנה"ס, אצ"מ. תיאור ריכוז בגטאות קלז', ביסטריצה, אונגווארד, מונקץ, קושיצה והבצ'קה. הישיבה התקיימה בבית דוד בן גוריון. יש לשים לב שבין עמודי פרוטוקול ישיבת 14 במאי, מופיעים חמישה עמודים מפרוטוקול ישיבת 21 במאי; פרילינג, **חץ בערפל**, עמ' 668.

⁷⁵ 11 ביוני 1944, אצ"מ, S26\1581-2.

⁷⁶ דינה פורת, "פרוטוקול המפגש בין נציגי היישוב לבין יואל ברנד בחאלב, סוריה, יוני 1944", **ילקוט מורשת** 80, חשון תשס"ו, עמ' 177 – 178.

⁷⁷ מרטין גילברט, **אשוויץ**, עמ' 211-213.

⁷⁸ אצ"מ, S26/1327-111. לדברי פרילינג, המידע על דוח אושוויץ ומכתב וייסמנדל עמד לפני נשיאות ועד ההצלה ב-18 ביוני, כפי שעולה מפרוטוקול ישיבת נשיאות ועד ההצלה, פרילינג, **חץ בערפל**, עמ' 765. ואולם, הדוח והמכתב לא מוזכרים באותו פרוטוקול, גם לא רוחם.

על שליחות ברנד, אך שרת התנגד לכך נחרצות מחשש שהדבר יפגע בסיכויי ההצלה.⁷⁹ זאת, אף שידע שחלפו שישה שבועות מאז החל הגירוש להשמדה, ולמעלה מ-400 אלף יהודים כבר גורשו.

ב-29 ביוני דיווח יצחק גרינבוים לראשונה ובקצרה למליאת ועדת ההצלה על מכתבו של משה קראוס, שצורף לדוחות אושוויץ ושואת יהודי הונגריה, אך את הדוחות עצמם לא הזכיר. ואולם "המוסיקה" המיואשת של דבריו, לצד הודאתו כי לא יכול לפרט, היתה שונה מזו שהכרנו קודם, שדיברה בחסכנות יתירה על חורבן והשמדה: "נתקבלו ידיעות נוראות," סיפר לחבריו.

בטלגרמה של 19/6 מבודפשט 450,000 נשלחו כבר לפולניה. בעוד שבוע יתחילו בדפורמציה של 350 [אלף] הנותרים. מה שהתחדש ונעשה איני יכול לספר [...] תבית את מסעות שרתוק [שרת] לסוריה מצרים ולונדון. בינתיים הגרמנים עושים מעשיהם. דרשנו בכל תוקף הפסקת הגירושים. [...] ההרגשה שלי שהובאנו להסתכל במוות. קראוס דורש שני דברים [...] לצערי איני רואה מה ניתן לעשות. כל הדברים קשים ונעשים בטמפו שבינתיים הולך ונגמר החורבן.

בימים של מחאות דיפלומטיות ופרסום נרחב של דוח אושוויץ ודוח שואת יהודי הונגריה בתקשורת במערב, בייחוד בשווייץ, הועלם העניין מידיעתה של דעת הקהל ביישוב.

שלושת העיתונים הגדולים של הישוב באותה תקופה היו **דבר**, **הארץ** ו**הבקר**. הללו דיווחו באופן ברור וחד משמעי על אסונה של יהדות הונגריה בין השבוע הראשון של יולי לשבוע השני של אוגוסט.

בחינת הפרסומים ורוחם של שלושת העיתונים מתחילת הגירוש ההמוני לאושוויץ ב-15 במאי, מעלה שהמידע שנמסר בעיתונות היה דומה באופיו למידע שקיבלו נבחרו ציבור: תערובת של מידע אמיתי, חסר, מטעה ומבלבל.⁸⁰

יצחק גרינבוים, שנודע בסירובו להוציא מכספי הישוב להצלת יהודים באירופה בשל עליונות "מלחמת הגאולה" על "מלחמת ההצלה",⁸¹ נאבק עתה במנהיגי הסוכנות היהודית לפרסם

⁷⁹ פרילינג, **חץ בערפל**, עמ' 697

⁸⁰ על הפרסומים של עיתוני דבר והבקר בענין שואת יהודי הונגריה באותה תקופה, ראה נדיבי, דוקטורט, פרק

את דבר שואת יהודי הונגריה ולתבוע את הפצצת מחנות המוות. ב-2 ביולי, ביום ההפצצה הכבדה על בודפשט בידי מטוסי בעלות הברית, ביקש בישיבת הנהלת הסוכנות לאשר לו לכנס מסיבת עיתונאים זרים, למסור להם מידע על המתרחש באושוויץ ועל השילוחים מהונגריה, ולתבוע את הפסקת הטבח בכל מחיר. חבריו להנהלה שמורק, דוד סנטור ובן גוריון התנגדו לרעיון בטענה שפרסום לא יועיל ובוודאי לא יביא להפסקת הטבח.

המנהיגים, חיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, ומשה שרת המשיכו במגעים האישיים החשאיים. ב-6 ביולי, יום לפני ההפסקה הרשמית של גירוש יהודי ערי השדה, הם נפגשו עם שר החוץ הבריטי, אנטוני אידן (Eden). בין השאר הציגו לו תזכיר ובו תמצית הדוחות שקיבלו מז'נבה ומאיסטנבול, ובמיוחד מכתבו של משה קראוס מ-19 ביוני. אידן העלה לפני צ'רציל כמה מההצעות שהעלה וייצמן בקשר לשליחות ברנד, ואת הדרישה להפציץ את מסילת הברזל מבודפשט לבירקנאו. למחרת, 7 ביולי, השיב צ'רציל בחיוב על ההצעה בדבר ההפצצות, אך דחה מכל וכל את המשך שליחות ברנד, ובכך ירדה השליחות מעל שולחנה של הסוכנות היהודית.⁸²

באותם ימים של מחאה תקשורתית ודיפלומטית במערב שלח מנחם בדר, מראשי ועדת ההצלה באיסטנבול, לארץ סקירת אירועים וציין, בין השאר, את מכתבו של הרב מיכאל דב וייסמנדל שהגיע לדבריו לאיסטנבול ב-1 ביולי בדרך עקלתון. "המכתב ... נתקבל היום בהעתק מג'נף לשם הובא על ידי שליח מנעמי [סלובקיה]. **אין להוסיף עליו מילה.**" [כך במקור] והוסיף "כנראה שרק 'בעמקי תהום' יודעים איך צריך לנהוג ולפעול אם רוצים להציל. הננו כאן מיואשים מאוזלת ידינו, [...] ת[ו]כנו המבקש פעולה **ציפורית** [הפצצה אווירית] הועבר טיליגרפית " סיים בדר.⁸³

כעבור למעלה מחודש נוסף, ב-9 באוגוסט דיווחו שלושת עיתוני הישוב המובילים לראשונה על מכתבו של הרב וייסמנדל. **דבר, הבקר והארץ** כתבו ש"התקבל במדינה ניטרלית **בסוף יוני** ורק עתה הגיע לארץ ישראל." העיתונים ייחדו מקום רחב לתיאור העובדות מתוך המכתב, על מבנה מתחם ההשמדה של אושוויץ-בירקנאו, על עינויי הדרך לשם, על הירידה מן הקרונות ותהליך ההשמדה עד שריפת הגויות. ואולם הצעותיו של וייסמנדל לדרכי פעולה למען הצלה, כמו הפצצת אושוויץ והמסילות המובילות אליה, וכן הדרישה לפרסם בעולם

⁸¹ פורת דינה, ויץ יחיעם (עורכים), **בין מגן דוד לטלאי צהוב. היישוב היהודי בא"י ושואת יהודי אירופה**

1939 – 1945. קובץ תעודות. יד ושם, יד יצחק בן צבי, ירושלים, תשס"ב, עמ' 184 – 186.

⁸² גילברט, **אושוויץ**, עמ' 232.

⁸³ ללא תאריך, חתימת מ.ב., ללא נמען, סקירה שבועית מ 25/6 עד ל 1/7, 44, אצ"מ, S25\22465-36.

החופשי את המידע על גורל היהודים במחנות ההשמדה והדרישה להזעיקו נשמטו מן הכתבות. שני העיתונים ציטטו רק את הזעקה לחדול מן האדישות ואת הדרישה לשלוח כסף להצלה. **הבקר** לא ציין אף את הבקשה למשלוח כסף. מכאן שהמידע על המכתב הגיע אל הקוראים בנוסח אחיד ומצונזר בידי גורם כלשהו.

פרסום המכתב היווה נקודת מפנה במידע שקיבלו קוראי שלושת העיתונים המובילים בישוב על דרך הפעולה של אושוויץ כאתר השמדה.⁸⁴

עשור שנים אחר כך הוצג המכתב בפני מנחם בדר, חבר ועדת ההצלה באיסטנבול. הוא נשאל אם קיבל אותו, והשיב: "אינני זוכר כרגע אם קיבלנו מכתב כה מסודר, לפי האלף-בית, אבל קריאות בתוכן זה הגיעו אלינו והעברנו אותן ארצה."⁸⁵

אין ספק שאילו מכתבו של הרב וייסמנדל היה מתפרסם כבקשתו בעולם היהודי ובעולם החופשי מיד עם הגיעו לאיסטנבול- בשבוע הראשון של הגירוש או ראשית השבוע השני- זעקתו וצליל קולו העולים מן המכתב היו נוגעים לליבו של כל יהודי בעולם החופשי. נוכל רק לשער אילו גלי מחאה אדירים היו מתפתחים ומתאחדים סביב מכתבו, ואולי מקדימים את כניעתה של ממשלת הונגריה ללחץ הציבורי והדיפלומטי, ומשבשים את קצב ההשמדה של יהודי הונגריה, כפי שקרה כעבור חמישה-ששה שבועות, עם הפרסום של דוח אושוויץ ודוח שואת יהודי הונגריה ששלח משה קראוס לשווייץ וג'ורג' מנטלו הפיצם.

באותו שלב של המלחמה, כשגרמניה הלכה והתמוטטה והונגריה שמרה על מידת ריבונות מסוימת, הסתבר כי פרסום מעשי הנאצים בתקשורת ההמונים היה כלי נשק אפקטיבי, ואף כלי פשוט שחובה היה להפעילו.

טענתו של טוביה פרילינג, כי לראשונה לא דלף מידע לציבור מן הדיונים החשאיים של הנהלת הסוכנות על הצעת אייכמן ונגזרותיה, "אולי היה זה גם ביטוי לתהליך של התבגרות",⁸⁶ אינה אלא אסונה של יהדות הונגריה. הצעת אייכמן להציל מיליון יהודים תמורת עשרת אלפים משאיות עמוסות סחורה, גזרה מדיניות של השתקת המידע על האסון של יהודי הונגריה מצד מנהיגי היישוב הקובעים שהיו בעלי המידע העשיר והעדכני ביותר לגבי גורלם של יהודי הונגריה, מלבד מנהיגי יהדות הונגריה.

⁸⁴ על הפרסומים של **דבר והבקר** על שואת יהודי הונגריה מאמצע מאי ועד ההפוגה, ראה נדיבי, דוקטורט, פרק 7.

⁸⁵ תמיר שמואל, **בן הארץ הזאת, אוטוביוגרפיה**, זמורה ביתן, 2002, עמ' 385.

מדיניות ההשתקה וההעלמה נבעה מהצורך לציית לדרישה הגרמנית לשמור את "סוד הרייך הגרמני", הוא סוד מדיניותה ומעשיה של הממלכה הגרמנית, כתנאי להצלחת תוכניות ההצלה בשיתוף עמם. את מדיניות ההצלה הזאת הובילה ועדת העזרה וההצלה בראשות ישראל קסטנר, תמורת שוחד רב בכמותו לגרמנים.⁸⁷ בתחילה האמינו מנהיגי היהודים בהונגריה ובארץ ישראל להבטחה הגרמנית-נאצית כי מדובר בהצלה רבת ממדים, ואולם ככל שחלפו הימים התבדו. אך התקווה שבכל זאת יהיה ניתן להציל משהו לא הרפתה, ולכן מנעו מנהיגי הישוב את פרסום האסון וממדין ולהזעיק את העולם החופשי.

על כך נוסף החשש הגדול של מנהיגי הישוב המובילים מביקורת ולחץ ציבורי של הישוב היהודי בארץ על חוסר מעשה ותגובה מצדם, ממש כפי שציינה את מדיניות הפרסום של הממשל האמריקני עד סוף יוני.⁸⁸

בארץ ישראל היה לביקורת הציבורית היבט נוסף, המאבק המזוין של האצ"ל והלח"י בשלטון הבריטי, שהחל בראשית ינואר והתגבר מחודש מרס 1944. התגברותו באה במחאה על שבריטניה דבקה באכזריות באיסור העלייה לארץ-ישראל גם כלפי מי שהצליחו לברוח מן

---

⁸⁶ פרילינג, "המערכה המקבילה", עמ' 157.

⁸⁷ סוד הרייך הגרמני, כפי שהנזי ברנד הסבירה הוא: "סוד הממלכה ושסור לי להשמיע זאת לאיש. אוכל לשמוע זאת אני, אבל לא להשמיע לאיש אחר. אם לא, תהיינה תוצאות שלא תשוערנה. זה הודגש פעמים אחדות כי זה 'סוד הרייך'." עדות הנזי ברנד במשפט אייכמן, ישיבה מס' 58, 30 במאי 1961, עמ' 874, http://www.justice.gov.il/NR/rdonlyres/DBC7C659-272B-4AB2-A718-336A8C74A8E4/12198/Vol2_p5564.pdf

שלוש תוכניות ההצלה המרכזיות שהובלו בשיתוף פעולה עם הגרמנים: הבטחת יציאת רכבת קסטנר מבודפשט. משיצאה נאבקו במשך כחצי שנה נוספת לשחרר את נוסעיה שנכלאו בברגן בלזן; הבטחת ביצוע שליחות ברנד. כשהתברר שהשלטונות הבריטיים והאמריקאיים סירבו לנהל עליה משא ומתן, נולדה תוכנית הצלה חדשה באמצע יוני של ועד פעולה ציוני-חרדי, לספק טרקטורים, פרוות וכסף תמורת ריכוז יהודים במחנות מוגנים, ומאוחר יותר שחרור נוסעי רכבת קסטנר מברגן בלזן. התוכנית האחרונה לבשה ופשטה צורה במשך חצי שנה נוספת.

⁸⁸ על התגובה של היהודים בארה"ב למדיניות הממשל האמריקאי והממסד היהודי והציוני ראה וימן, **הפקרת היהודים**. לדברי ההיסטוריונית דבורה ליפסטדט, רק העובדה ש"הוועד לפליטי מלחמה" הוא שפרסם את הידיעות, הניעה את הדיווח העיתונאי הרחב בעשרת הימים הראשונים של חודש יולי, אף שידיעות אלו היו אצל עורכי העיתונים ארבעה חודשים קודם, Lipstadt, **Belief**, p. 234. אלא שיש לייחס את הפרסום של "הוועד" לג'ורג מנטלו, שפעולתו היא שכפתה עליו ועל מוסדות אחרים לפרסם את המידע הרב שהיה ברשותם כבר בראשית הגירוש להשמדה של יהודי הונגריה.

התופת והגיעו אל שערי הארץ, בתקופה שלא היה לה לחשוש מהצטרפות של העולם הערבי לגרמניה הקורסת. המאבק הזה היה אימת המנהיגות בארץ ישראל, וזו ביקשה להימנע מלספק לה חומרי בעירה בדמות המידע על האסון של יהודי הונגריה.

נספח למאמר

המאמר נשלח לפרסום ב'יד ושם' – קובץ מחקרים, ונדחה, להלן נימוקי הקוראים לדחיית המאמר, ותשובת המחברת להערות הקוראים.

[13.6.12- מאת פרופ' דוד זילברקלנג, עורך יד ושם- קובץ מחקרים:]

לאיילה שלום,

אני מצטער להודיע לך שמאמרך על מכתבו של הרב ויסמנדל לא התקבל לפרסום ב'יד ושם- קובץ מחקרים'. מצ"ב סיכום הערות הקוראים,

בברכה,
דוד

הנימוקים כפי שנשלחו, כתובים בגופן שחור.

תגובת המחברת, ד"ר אילה נדיבי, כתובה בגופן אדום [22.7.2012]

סיכום ההערות על אילה נדיבי, "גורל מכתב הרב וייסמנדל מ16 במאי 1944 למען הצלת יהודי הונגריה"

זהו מאמר פולמוסי על תיאוריות קשר (קשר של מנהיגי הציונית), ובכך אין זה מאמר מדעי.

במאמר ניתן למצוא קצת מידע מעניין וגם כמה שאלות מעניינות לגבי איך עיתוני היישוב

סקרו את גירוש יהודי הונגריה. אך המאמר סובל מבסיס ארכיוני דל, בדיקת עיתונות מאוד

מצומצמת **המחקר המקורי כולל גם את עיתון 'הארץ', השני בתפוצתו, ובכך סקרתי את**

שלושת העיתונים המובילים בתפוצתם בישוב. מגבלות המאמר לעשרת אלפים מילים לא

איפשרו לי להכניסו. רק אציין שהעובדה שכתבו, חיים בלצן, היה שליח העיתון באיסטנבול,

הפך את הכתיבה על 'הארץ' יותר מורכבת ומעוררת שאלות קשות עוד יותר, ואולם, אין בהם

כדי לשנות את התמונה הכללית כפי שתוארה על ידי בשני העיתונים. (ובלי שום ניתוח של

עיתונות או דיון בעיתונים האלה כמקור היסטורי) **בדקתי את העיתונים ככלי העיקרי שהביא**

אז מידע לציבור הרחב בישוב, ולכן שאלת ערכו כמקור היסטורי אינה במקומה במאמר זה,

ומעודף פולמוסיות. המאמר גם מסתמך לעתים על מקורות משניים מיושנים המאמר מלא גם

באי-דיוקים ובאמירות לא מבוססות ואף תמוהות אפרט למטה את תשובתי ל"אי דיוקים, אמירות לא מבוססות, תמוהות" ויתברר כי הפוסל- במומו פוסל. מכל הסיבות הנ"ל, המאמר איננו ראוי לפרסום בכתב עת מדעי.

מספר הערות נקודתיות (מבחר):

1. עמ' 1. זנמאייר אמר ש-437,000 יהודים גורשו. מה הבסיס לקביעה שגורשו "כ-450,000".

ויזנמאייר, שגריר גרמניה בהונגריה, כתב נתונים אלו ב 11 ביולי, בעת שסיכם את הגירושים בערי השדה עד 9 ביולי.⁸⁹ ספק אם בתנאי אותה תקופה הם שיקפו נתונים מדויקים של סך המגורשים מערי השדה. מה עוד, שהם אינם כוללים גירושים נוספים שהתרחשו שם לאחר תאריך זה. יתרה מכך, שלושה שבועות קודם - זמן רב במושגי גירוש 90% מיהודי ערי השדה במשך 7-8 שבועות - קראוס שלח את הדוח המפורסם שלו, ב 19 ביוני 1944, לפוזנר/ מנטלו בשווייץ, בו כתב שיותר מ 435,000 יהודים הונגרים גורשו עד אז לאושוויץ, ופרט את מספר המגורשים לפי ערים. לכן יש המציינים שמספר המגורשים מערי השדה היה למעלה מ 430 אלף/ כ- 450 אלף / כחצי מיליון/ ולפי לסלו וארגה, מנהל הארכיון הלאומי של בודפשט, על פי מחקריהם, מאפריל ועד יולי 1944 – יותר מחצי מיליון יהודים, נבזזו, הוכנסו לגטאות וגורשו.⁹⁰ זה מצטרף למספרים נוספים שטרם הוכרעו בענין שואת יהודי הונגריה: מספר יהודי הונגריה⁹¹ ובודפשט⁹² ערב הכיבוש, התאריך הרשמי של הפסקת גירוש יהודי ערי השדה,⁹³ מספר יהודי הונגריה שניצלו בכלל ובבודפשט בפרט, ועוד. הנוקדנות של הלקטור במקרה זה אינה במקומה.

⁸⁹ ברהאם, תעודות, עמ' 443, מס' 193. למען הדיוק ויזנמאייר כתב על גירוש 437.402 יהודים
⁹⁰ בראיון בטלוויזיה בביקורו בארץ. ביטוי לכך גם אצל רותי גליק, "מי מחק את עקבות הגירוש", הארץ
16.4.04.

⁹¹ לרוב מציינים שיהדות הונגריה הרחבה מנתה כ 800 אלף יהודים. על פי המפקד הרשמי האחרון
משנת 1941, מנו היהודים 725.007. ואולם, מספרם הכולל על פי חוקי הגזע, כולל מומרים וכדו' היה
825.007, Levai Jenő Eugen, *Black Book*, p. 165; יו"ר המועצה היהודית, שמו שטרן, כתב
על מיליון אזרחים (יהודים) הונגרים, שם, עמ' 192 – 196; פנחס פרוידיגר, חבר המועצה היהודית
בבודפשט, כתב על כמעט מיליון יהודי הונגריה, פנחס פרוידיגר, **דין וחשבון**, 1 באוקטובר 1944, מוצג
קנ"ב במשפט קסטנר; להבדיל, גם הגרמנים הנאצים דיברו על מיליון יהודים;

⁹² לרוב מציינים ש 200 אלף יהודים חיו בבודפשט, אבל יש המציינים 246,803, ועל פי הערכות בלתי רשמיות
ב- 1 במאי 1944 חיו בבודפשט 245,000 יהודים, Levai Jenő Eugen, *Black Book*, p. 474; לפי גרסה
אחרת עם כניסת הגרמנים חיו בבודפשט 231,453 "יהודים לפי החוק", כולל מומרים וכדו', ונותרו בה 130
אלף, משה קראוס, **בגלוי ובמחתרת**, מורשת, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 83 והערה מס' 1.

⁹³ התאריך הרשמי של הפסקת גירוש יהודי ערי השדה נע בין 7 - 9 ביולי 1944, לפי חוקרים שונים.

2. עמ' 1. וייסמנדל לא היה "רב הקהילה האורתודוקסית בסלובקיה", אלא רב בסלובקיה. חותנו היה הרב בניטרה.
אכן טעיתי. היה עלי לכתוב כי היה חתנו של רב הקהילה האורתודוקסית בסלובקיה, הרב אונגר מניטרה.

3. עמ' 1. הגירושים מסלובקיה הופסקו לא כתוצאה מהמשא-ומתן עם ויסליצני.
לא טענתי זאת, אלא שקבוצת העבודה שוכנעה כי מדיניותה הביאה להפסקת הגירושים. להלן: "בסופו של משא ומתן מסובך פסקו הגירושים למשך שנתיים. 'קבוצת העבודה' שוכנעה כי מדיניותה הביאה להפסקת הגירוש, ולכן התקשרה שוב אל ויסליצני ...".

4. עמ' 2. קסטנר היה סגן יו"ר ועדת ההצלה. הוועדה קמה כיוזמה מקומית בתמיכת המשלחת באיסטנבול. קסטנר כתב בדוח שלו והעיד במשפט גרינוואלד- קסטנר כי ועדת ההצלה היתה ועדה ייצוגית של כלל התנועות הציוניות בהונגריה, שקומי, נשיא ההסתדרות הציונית, היה יו"ר הוועדה והוא סגנו.⁹⁴ ואולם, בחקירה נגדית במשפט שינה גירסתו ואמר שהוועדה הוקמה ביוזמתו של אוטו קומי, ומקימיה היו חברי "איחוד-מפא"י" שהיו מוכנים ליטול על עצמם סיכון, בעוד ש"האחרים היו בחלקם הרבה פחות מוכנים לקבל על עצמם את הסיכון".⁹⁵ חברו לוועדה, יואל ברנד כתב כי הנהלת "פועלי ציון" היא זאת שמילאה את ידי השלישייה [שפריגמן, קסטנר וברנד] לארגן את העבודה ולנהלה,⁹⁶ ולא ציין את קומי כחבר וועדה.
אף ינו פרנקל, חבר המזרחי, המופיע אצל קסטנר כחבר ועדה, אמר כי נענה לבקשה מאיסטנבול ששמו יתנוסס כחבר ועדת הצלה, אף שלא היה כזה.⁹⁷ יוסף באומר, מזכיר "החלוץ" ונציג 'השומר הצעיר' הסלובקי שהגיע לבודפשט במרס 1942, והיה חבר בוועדת ההצלה במידה מוגבלת,⁹⁸ אמר שקומי לא הוזמן לוועדת ההצלה, וממילא לא היה חבר בה עד עזיבתו את בודפשט, חודש לפני הכיבוש הגרמני.⁹⁹ המעיין במסמכי קושטא מגלה מכתבים רבים מאד העוסקים בהרכבה מאז הוקמה. בין 18 באוגוסט

⁹⁴ דו"ח קסטנר, עמ' 60 – 61; עדות קסטנר- משרד עו"ד תמיר, עמ' 5. בשולי העמוד נכתב בכתב יד, כנראה בידי תמיר: "אז עוד לא ידע שקראוס יעיד".

⁹⁵ עדות קסטנר – משרד עו"ד תמיר, עמ' 28, 39.

⁹⁶ ברנד, בשליחות נידונים למוות.

⁹⁷ 17 בדצמבר 1979, ראיון של אשר כהן עם ינו פרנקל – ממנהיגי "המזרחי" בבודפשט, 'מרכז', H3C35.

⁹⁸ באומר לא היה חבר 'הוועדה המרכזית' של ועדת ההצלה, מסגרת שוועדת ההצלה באיסטנבול הורתה להקים.

⁹⁹ בראיון עימי – 20 ביולי 1997; 24 בדצמבר 1998. "קומי מעולם לא הוזמן להיות חבר בוועדה. בהכירי את הנפשות הפועלות הם לא היו מקדמים בברכה את חברותו של אוטו קומי בוועדה".

1943 עד 30 בינואר 1944 בלבד נשלחו למעלה מ 22 מכתבים שעסקו בהרכב הוועדה.¹⁰⁰

הגיע הזמן לעקור את הקביעה כאילו בבודפשט קמה ועדת הצלה ייצוגית, ומכך נבעה הלגיטימיות שלה. הוועדה אומנם הורחבה, אך רק שנה ומעלה לאחר שקמה, לקראת צאת יואל ברנד לאיסטנבול לעיסקת 'משאיות תמורת דם'. אז היה צפוי שיישאל שם את השאלה המטרידה לגבי הרכב הוועדה, וקרוב לודאי שבשל כך צורפו אליה חברים נוספים, ביניהם קומוי, אשר פרש ממנה באוגוסט 1944.

5.עמ' 3. גילברט הוא מיושן כמקור על סלובקיה והוא גם איננו מומחה לנושא.

בשום מקום לא כתבתי שהוא מומחה לסלובקיה, אלא מומחה לחקר אושוויץ וגילוייה. להלן: "מרטין גילברט חשף במחקרו הרחב את השלבים בהם נודע לעולם החופשי מהי אושוויץ. נעקוב אחר דבריו בקצרה בכל הקשור ליהודי הונגריה."¹⁰¹

6.עמ' 3. מה הבסיס התיעודי לקביעה שבורציו שלח את הדו"ח לוויטקן ב-22 במאי והדו"ח הגיע לשם כעבור חמישה חודשים?

כפי שכתבתי, נסמכתי על גילברט, עמ' 186-187: "דו"ח מס' 2144 S.A.S 7679/44, נשלח מברטיסלאבה ב 22 במאי 1944, נרשם בוויטקן ב 22 וב 26 באוקטובר 1944" [פירוט ביבליוגרפי, עמ' 325, הערה 14]

7.עמ' 3. הנסי ברנד מכחישה שקסטנר נסע לברטיסלאבה ב-28 באפריל.

נכון, ועל בסיס זה ודברים נוספים כתב באואר כי לא הוכח שקסטנר ביקר בברטיסלאבה בתאריך זה, כפי שכתבתי: "יהודה באואר טוען, לעומת זאת, כי לא הוכח כי קסטנר אכן ביקר ב- 28 באפריל בברטיסלאבה, [...] ואולם לדבריו ברור שקסטנר קיבל את תוכני המידע העיקריים מן הפרוטוקול של ורבה ווצלר בסוף אפריל או ראשית מאי..."

8.עמ' 4. איך שלח ויסמנדל מברק לשטרנבוך ב-16 במאי?

¹⁰⁰ ראה נדיבי, " המשרד הא"י בבודפשט פעולותיו בתחום ההצלה בשנים 1943-1945 ואופן עיצובן בזיכרון הקולקטיבי", פרק שני.
¹⁰¹ מרטין גילברט, אושוויץ ובעלות הברית, תל אביב, 1981, חלק שלישי

נשענתי על גילברט שלא ענה על שאלה זאת. זאת שאלה שולית לעניין המאמר. אבל אם השאלה בכ"ז מעניינת אז, להערכתי, כפי שגילברט טעה בעת שכתב שהרב וייסמנדל שלח מברק לשוואלב, כך טעה בענין שטרנבוך. שליח המחותר הצ'כי שהביא לנתן שוואלב את מכתב וייסמנדל, על פי הודאת שוואלב, הוא שהביאו גם לשטרנבוך.

9. באופן כללי, המחבר/ת משתמש/ת במונח "אורתודוקסי" כאשר הכוונה היא רק לחרדים.

המילה "חרדים" לא היתה קיימת במסמכי אותה תקופה בהונגריה [לפחות], לא בפי החרדים ולא בפי חברי הציונות הדתית. כאשר רצו הציונים הדתיים להגדיר או לבדל עצמם מהאורתודוקסים [החרדים], הם כינו עצמם חברי המזרחי/ פועל המזרחי/ בני עקיבא/ ציונים דתיים. "חרדים" היא הגדרה שעיקר שימושה היה אצל הפעילים בא"י.

10. עמ' 8. מנטלו היה קונסול של כבוד, ולא ציר.

אכן טעיתי, כפי שהלקטור טעה. לפי פרופ' קרנצלר, שכתב עליו ספר,¹⁰² מנטלו מונה ב 1942 למזכיר ראשון בקונסוליה של אל סלבדור בז'נבה.

11. עמ' 9. להפצת האמריקאים את בודפשט ב-2 ביולי לא היה קשר למחאות.

שוב מיוחס לי דבר שלא כתבתי. להלן: " ב 30 ביוני באה אזהרת המלך השבדי גוסטאב אל ממשלת הונגריה; ב 2 ביולי ערכו 600 מפציצים אמריקאים הפצצה על בודפשט; אחר הצהריים התכנסה שוב מועצת הכתר בראשות הורטי, והחליטה לא לחכות לתשובת הגרמנים ולהפסיק את הגירושים..."

ואולם, גם אם הייתי כותבת על קשר כזה, הוא היה קרוב לודאי נכון. שאלתי שני מומחים לשואת יהודי הונגריה ב'ד ושם' על כך. האחד אמר שבמקרים רבים איננו מוצאים בכתובים הסברים להחלטות, אירועים וכדו', אך הגיוני שהיה קשר, כי באותה עת ניהלו הכוחות הבינלאומיים מאבק נגד הונגריה בתגובה לאי הפסקת הגירושים. השנייה אמרה, ללא היסוס, כי זאת הסיבה להפצצה המאסיבית באותו תאריך.

12. עמ' 10. האם וייסמנדל כתב מכתב, כמו שכתוב כאן, או מברק, כפי שכתוב בעמ' 4?

Kranzler David, *The Man Who Stopped The Trains to Auschwitz – George Mantello, EI*¹⁰²

Salvador and Switzerland's Fines Hours, Syracuse University Press, New York 2000.

השאלה אינה מובנת בלשון המעטה. בעמ' 10 הבאתי באופן מפורט את תוכן מכתב וייסמנדל. בעמ' 4 הבאתי את דברי גילברט לגבי מספר מכתבים שכתב הרב וייסמנדל.

13. עמ' 13, הערה 38. הונגריה לא ספחה את סלובקיה, אלא את החלקים הדרומיים שלה.

אכן טעות קולמוס שלי. חבלי פלווידק וקרפטרוס, המהווים את דרום סלובקיה, הם שסופחו להונגריה, ולא כל סלובקיה.

14. עמ' 18. על סמך מה מציעה המחברת/ "הטעיה" מאת רזניק?

אינני מציעה הטעיה מאת רזניק אלא הטעיה מאת חברי ועדת ההצלה באיסטנבול, שסיפרו לרזניק רק באופן חלקי על מכתב וייסמנדל. כך משתמע בצירוף דברי נתן שוואלב ורזניק.

כדי להבין מעט את יחסי רזניק, שהיה חייב נאמנות ראשונה לשלטונות האמריקאים, עם חברי ועדת ההצלה באיסטנבול, ראה על מערכת היחסים המורכבת בין שרותי המודיעין של הנהגת הישוב, הבריטים והאמריקאים באיסטנבול,¹⁰³ אולי היא יכולה להסביר את המידע החלקי שנמסר לרזניק.

15. עמ' 19 ומקומות נוספים במאמר. חשוב לזכור ולהזכיר שגם פרוידיגר קבל את דוח אושוויץ ולא פרסם אותו.

נכון, ואם זה חשוב אמצא דרך להזכיר זאת.

16. עמ' 20. האמרה "כי באותו עת ידעו רבים בארץ ואף באצות הגירוש..." סותרת את מה שנאמר קודם.

לגמרי לא! כתבתי שבארץ ובעולם ידעו על גירוש יהודים בארצות אירופה הכבושה, אך לא ידעו שיעדו של הגירוש הוא אתר רצח. בתודעת היהודים עד השואה, גירוש הוא חוויית יסוד קולקטיבית בקורות העם היהודי, שלא היה מלווה ברצח עם.

¹⁰³ אהרנסון, היטלר, בעלות הברית והיהודים, חלק שלישי ועוד

17. עמ' 23. מה זה בדיוק "מנהיגות היישוב הקובעת"? האם המחבר טוען שהנהגת היישוב קשרה קשר כדי להבטיח שיהודים אלא יירצחו?

הבהרתי זאת בעמוד 17, ואם זה לא ברור די הצורך, ניתן להוסיף במפורש כי חברים אלו ייקראו 'הנהגת היישוב הקובעת'. מאחר והלקטור אינו מסוגל להכיל ביקורת על הנהגת היישוב, הוא מייחס לי תפיסה מעוותת, שהנהגת היישוב קשרה קשר לרצוח את העם היהודי.

18. עמ' 24-25. למה ההבלטה בתכלת?

זמן קצר לאחר ששלחתי את המאמר ל'יד ושם- קובץ מחקרים' גיליתי ששכחתי להתייחס למספר קטעי עיתונות שנותרו במצלמתי. שלחתי מחדש את המאמר עם תוספת בת 14 שורות שסומנו בתכלת, כדי להקל על הלקטור, אם במקרה החל לקרוא את המאמר.

19. עמ' 25. השימוש במילים "הפרדה" לגבי שני מאמרים על פולין ואושוויץ ו"תמוה" לגבי דיווחים על גטאות בהונגריה אחרי שהיהודים כבר נשלחו משם הוא בעצמו תמוה. למה אי אפשר למחבר/ת לקבל שהם דיווחו לפי מה שידעו והבינו? אולי הם היו מבולבלים ולא הבינו?

אחד ממטרות המאמר היא לשאול מדוע המידע שהתפרסם בעיתוני היישוב, לא שיקף את מה שידעה הנהגה היישוב הקובעת בארץ, ומדוע מה שהתפרסם בחו"ל, לא נודע בארץ. מדוע, על פי הדוגמא הנ"ל, ב- 29 ביוני, כתב 'דבר', מפי סוכנות הידיעות בציריך, על הגטאות ההולכים ומוקמים בערי השדה, שעה שרובם הגדול כבר חוסל אז. באותה שעה התפרסם ברחבי שווייץ באופן אינטנסיבי מידע רב על השמדת יהודי הונגריה באושוויץ. זה אכן תמוה מדוע בא"י דיווחו כך. זה נושא שביקשתי להמשיך לחקור במכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם אך דחו את בקשתי.

לסיכום:

מצאתי שמתוך 19 הערות של הלקטור, הוא טעה / לא הבין/ וכדו', ב 15 הערות [4,5,6,7,8,9,11,12,14,15,16,17,18,19,]
אני טעיתי ב 3 הערות [2,10,13], כולן טכניות.
בהערה מס' 1 אין אמירה ברורה של המחקר.

כדרכו של מאמר, רק לעיתים רחוקות מוציא חוקר מתחת ידיו מאמר מושלם. תפקיד הלקטורים והעורך הוא להשיג יתר דיוק, להאיר ולהעיר נקודות שונות כדי לשפר את המאמר. ללא ספק מאמרי זקוק לכך. **אולם לא מצאתי אף לא נקודה מהותית אחת שיש בה כדי לערער את יסודות מאמרי, ושיכולה להצדיק את פסילתו. מאחר ורמת הטיעונים לפסילת מאמרי היא כה חלשה, בלשון עדינה, אבקש לבחון אותו מחדש במטרה לפרסמו.**

בברכה

אילה נדיבי

יש לציין שהמאמר המתפרסם כאן תוקן לאור מספר הערות של הלקטור, ועודכנו במספר עניינים שלמדתי מאז שליחת המאמר ל"יד ושם- קובץ מחקרים". כן נשמטו ממנו מספר קטעים, בשל אורכו של המאמר, בעיקר בחלק העוסק בפרסום המידע על שואת יהודי הונגריה בעיתונים המובילים בישוב.

אילה נדיבי, אב תשע"ג, יולי 2013